

(44) F787

■

K34 | 82

H.m.lohlabe.

1
47

1

byana.

2

Thuto. Bana ba rutwa ke bateswadi ba bona, byale banenyana ba kwa thuto ya basadi, byale basemanyana ba kwa thuto ya banna, le melao go byale. Ce ngwana yena e sa le yo monyana dilo ka moka o kwa mmagwe fela, le nosemanyana. O ka nobona ngwana a re a na le mmagwe wa bona a llela papagwe wa ba wa re nwana o nyaka papagwe. Gore o tle o bone gabotse gore wa monyaka fela mosia wa sala, kudu o nyaka mmagwe, ka baka la gore papagwe a kwate a lwe le mmagwe o tla bona ngwana a lla a mamarela mmagwe. E re kowa ntwa e fedile byale ke moka o re go ngwana tla mono, o tla bona ngwana a tshabelo go mmagwe. Howe ke gore le ge ngwana a hhalifile, ge ba elwa o swanetse go ema le mmagwe ke moka ba tike monna. bana ge e sa le ba banenyana ba rutwa go bolela, le maina a dilo le maina a batho.

Byale morutisi yo mogolo ke moledi wa gagwe, ka gobane ke yena a hlwago nae, le go mo tlwaela o mo tlwaetse. Byale ge yem a moledi o wa bolela, fela gore rotho mosele a re ke a moledisa a sa mo tsebe a moledisi, le geta mo tseba o no mo lebella a se ke a moledisa, sa gagwe a ka no mo segisa fela. Byale e tla re kowa a fitile ke moka moledi a salaa re ke mang yo nola, byale ngwana ge a sa no tsebe o tla re a retse byale ke moka moledi a motse gore ke mokete, ke moka ngwana o tla swara leina lewo, fela ka mowana gwa feta yo mongwe ke moka a sala a mmutsisa gore ke mang yo nola o bolela leina lela wa goka w. motsa, byale moledi o swanetse go mo ganetsa a re, awa a se yena yo le mokete.

Ke mokatmodiro o mogolo wa moledi ke go ruta ngwana go tsoba batho, fela batho ba sele a ka se ke a phakisa a ba tsoba ka baka la gore a ka se kea hlwa a ba bona. O tla phakisa a tsoba

K34/82

2

3 ba motse le bona ba motse, mathomo ba tla tseba mosadi wa seatla, yo a felago a re ge a tswere selo a fela a bitsa ngwana ka leina ke moka a mo fa sewe elego sa go ja.

4 byale ge a etswa a tswere ka diatla ke moka mmagwe o tla re o filwe ke mang, ke moka a supa ka morwana, ke moka mmagwe a re o filwe ke mokete, ke moka ka mosvana a boeletsa ke moka ba motsa gore o filwe ke mokete, ka morago ge ba mmutsisa go tla re yena ka nosi a re ke file ke mokete. Byale ke motseng wa gesu, go na le mosadi yo barego ke ngwana-Mokgwatse, byale mosadi yo ke moopa a belege, fela o rata bana kudu. Ngwana yo mongwe le yo mongwe yowe a thomago go tseba maina a batho o swanetse go tseba yena pele. Ka baka la seatla sa gagwe, o swara ngwana go fitisa le mnago ngwana, ge ngwana lla, o leka ka maatla go mo homotsa, ke moka a tsee se a nofe, ge a sa tswela pele le go lla ke moka o tsea se a mo fe go fihlela ngwana a homola, le gona a mo reteletsa ka sefane le ka leina la gagwe.

Byale mosadi yo o ile a ba le madinabe ka baka la go hloka tawalo, lege a ile a dira ka kgole a ntsha npa e sa le kgarebe, ka mokgwa o a tswarago bana ka ona le wena o kwa pelo ya gago e le bohloko ge a sa hwetsane bana. Moledi o tswela pele le go ruta ngwana selo se sengwe le se sengwe, byale ka dijo, ge ba ija buswa o fela a butsisa ngwana gore keng se, ke moka ngwana a re a retse, ke moka moledi a mmotse gore ke buswa, ge e le bya lotsa wa mmotsa goba ke bya lehea wa mmotsa. Ge ba e ja zerepa ke moka wa mutsisa gore keng se, ke moka ge ngwana a sa tsebe ke moka wa motsa, gore ke morepa, ke moka yena ngwana ke kosa le ka labanyana o no fela a re, morepa, ke moka ba swanetse go moledisa ka go hlatolla polelo, ba re o nyaka morepa ke moka a re ee, ba direla gore ka mosvana le yena a re ke nyaka morepa. Ge a nyaka metsi byale a sita gore ke nyaka metsi, byale a no lla a supa ka morwana ba swanetse gore o nyaka metsi,

5 ba dira ba ega ke gore ka moswana le yena a re ke nyaka netsi. Ke moka ke ona modiro wa moledi go fihlela ngwana a eba le hlaloganyo ya maina a dilo.

Byale ka polelo ya go rogana o fela a mo kgala kudu gore ba tla go tia, ge o rialo wa rogana. Ba mo ruta go mo roma, ke moka ba fela ba re go yena ntseele sekete se sela kowa, ke moka ge a fihla o tla swara sela le sela ba fela ba re, awa sewe, ke moka mafello ge ba bona gakanegile ke moka ba ra wa go hlalefa ba re sepela o tsea o ro phale, ke moka ge a bona a tsea ke moka o tla nyaka go mo amoga, ke moka yola le yena o tla gana neso, o nyaka go lebugiwa le yena, ke moka yola o tla wa fase ke moka a llaa phikuluga. Byale ba tla re go yola wa go hlalefa, mofe a tlise ke mokaa mofa, byale a kgonaa tsoga a tlisa ke moka ba mo leboga ka gore agee nokete goba byale ka ge ba ka re agee tiou, agee honadii ke moka ba mogela ka diatla tse pedi. Ke gore gana mowe o mo ruta gore ge motho yo mogolo a mofa selo a re ge a amogela a amogele ka diatla tse pedi. Ka gobane ke molao gore ge ngwana a fiwa selo a amogele ka diatla tse pedi, fela ge a sesu a hlalefa, ba bona a amogela ka seatla ka se tee, ke moka ba nmotsa gore amogela ka diatla tse pedi, byale ge a sa kwe, ba swara diatla tsa gagwe ba di phahlaganya, ke moka ba dira byale go fihlela a tseta.

Byale ge e le ngwana wa go hlalefa ba re ba mo fa selo a amogela ka seatla ka se tee, yena a ba moledisi, ba iahla fase, ke mokaa thoma go makala, go makaleng ga gagwe ke moka ba mo tia ka tupa ba motsa gore a tope, ke mola a topa. Byale ge a yo fihla ka gae, o thoma go totsa mmagwe, gore nna ge ba mpho nama ba lahla fase, ke moka mmagwe o tla motsa gore ge motho yo mogolo a go fa selo o swanetse go amogela ka diatla tse pedi wa hloka go dira byale ba lahla fase ka baka la gore o nyatsa motlo yowe a go fago.. Ke moka ngwana a ka sesa lebala, o tla fela a gopola tabae, ka tsatsi le lergwe ba tla dira yo nongwe, ka lona letsatsi lewe

K34/82

4

7 o tla thoma go sega yola, a ba a mo gopolela goba setlaela, a lebala gore o diolebala. Ke thuto e kgolo ewe ngwana a swanetsego go e tseba. Le ge ngwana wa mosemanyana a bitsa ke papagwe goba monna yo mongwe o swanetse gore ge a arabela a re, tama, a se ke a re ee, ke phoso ba re ge a re ee, ke gore o letsetsa papagagwe goba monna yowe a mmitsago lengvane, byale le ge e be ba mmitsetsa sejo, ke moka ba mo lesetsa ba bitsa yo mongwe, ge yena a ka re tama ke moka ge a fihla ba tla no fa sewe ba mmitsago, yola yena ba tla no mo lesetsa a eme ka maoto.

8 Mafello sewe sa gore ema se tla ba sa re tloga, fela ge a tloga o tla no tloga a howotse byale ge a yo tsena ka lapeng la mmagwe o tla thoma go lla, ke moka ge mmagwe a mmutsisa gore o lelang, ke moka o tla hhaloga gore pape o mpitsitse byale ka fihla ka ema, ka morago a bitsa yo mongwe byale yena a re go fihla ke moka a mo fa nama, byale nna a nkona. Byale ke moka mmago ngwana o tla re, go ngwana ge a go bitsa o ile wa reng, byale ngwana o tla re ke ile ka arabela, wa reng, ke moka a re ke ile ka re ee, byale ke moka o tla mmotsa gore ke ka baka lewe ba sa go fang selo, a ba rialo ge motho yo mogolo wa monna a go bitsa o re, tama o tla go fa sewe a go bitsetsago. Ke moka ka moswana ge ba mmitsa ke moka o re tama, byale ge a fihlile ke moka ba mo fa sewe ba mmitsago.

Banenyana ge a bitsa ke banna, yena ge a arabele o swanetse gore ke a di kwa, goba ke a raba, go byale ka basadi ba bagolo le bona ba rialo. Banenyana le ge ba bitsa ke bo ma abona ba swanetse go arabela byale ka ge ba bitswa ke banna. Byale ge a ka re mmagwe a mmitsa a lebala a re ee byale ka ge basadi e le batho ba swele, ke moka o swanetse go tswara ngwana a mo tsipa ka maswena-pale, a motsa gore a se nna mogwera wa gago, ge ke go bitsa wa se ke wa fela o re ee. Ke yona melao ya mathomo ewe ngwana a swanetsego go rutiwa yona.

K34/82

5

9

Go roma ngwana o swanetse go rumiwa ge o mo roma a gana o swanetse go teiwa, ge o ka mo lepeletsa, wa re go mo roma a re go gana wa fela o thakgoga o e ya o tsea ka nosi wa mo tlaetsa, mohlomong o tla go swabisa go tlile baene, wa re wa mo roma a gana, o leka ka maatla go mo reteletsa ke moka a gana. Byale baene ge ba tloga ba yo tsama ba bolela ka leina la ngwana wa gago ba re, a le mone motho yola, a loka o lela ngwana ka dipale, byale taba ela e a swabisa, ge o ka re o roma ngwana a gana. Ke moka ngwana wa mohuta owe o tla no gola a le byale, ge e le ngwanenyana o tla tseiwa kgole. Byale ka ngwana wa kokobetsa Tselane, ba re ke Mafolosane, ngwana yo ke ngwana wa matholo le wa nafello, byale ge ba mo roma a no fela a gana, byale ke moka ba mo lesetsa go fihlela a gola eba yo mogolo, ba no fela ba re ke a mo roma a no fela a gana, a e ya ka go rata.

10

Byale ngwana yona o ile a tsea ke ba ga Popela, byale ge monna a mo roma gore ntseele sela ke moka mosadi a no gana. Ge a fagile buswa e sa le gosasa goma a isa kgorong, byale ge go setse molatsa monna a fihla a re mphe molatsa, ke moka o re le wena o na le maoto, byale byale. Byale monna a gopola a e nosi, a bona gabotse gore o tsere sephophonono, e fela dikgomo tsa ka di ile ka leweng. Awa monna a tsea mosadi wa bobedi, awa yola a no mo lesetsa a le byale, ke moka a napa a ba mamonyadiwe. Byale batswadi ba gagwe ba fela ba bolela ka matheko gore ngwana wa rena ga ratiwi, byale batho ba re, awa ngwana wa lena wa senyatsisa ka nosi, ka baka la go sekwe monna wa gagwe.

Thuto e ngwe ya banenyana, ba rutwa go kga morogo le go roba dikgone, le go beseletsa pitsa a thoma go dira mediro ewe e sa le ba banyana. Basemanyana ba rutwa go disa dikgomo ke gore mowe basetse ba hhalifile. Byale ge e sa le ba banyana modiro wa bona wa letsatsi ka moka ke dipapadi, tsewe ba rutwago ke ba bagolwanyana. Dipapadi tsa basemanyana ke tsena, dikgomo, masaka, to.utswa, go le,a dintlwana le go katana, basemanyana ba bagolo, manthsa mokurete go otlana difeisi, go hlapa kgwele go tsenkanan

K34 | 82

6

11 go tseedisana ditsaro, go siana, go bina, go rea dipeba, mpasa lerotse la pholo go thelempuwa mpa gwantha makaba lekgeswa la mutla. Dipapadi tsa banenyana. Mauswauswane, diketo malapa go dila go bota dipitsa. Dipapadi tsa basemanyana le banenyana ba gobagane. Go kgethana le go bina dikosa byale ka dipepetlwana. Byale ke tla thoma go hhalosa papadi e ngwe le e ngwe ka mokgwa o e ralokago ka ona.

Dipapadi tsa bahlanka . Dikgomo. Go na le mehuta e mmedi ya dikgomo, ke dikgomo tsa letsopa le dikgomo tsa diphate. Dikgomo tsa letsopa, ke moka bantsha letsopa ba bopa dikgomo, ba thoma ka go bopa mmele wa yona, ke moka ka morago ba dira maoto a mane, byale ke moka ba dira mosela, ka morago ba bopa hlogo ya yona, ke moka ba dira dinaka. Ge o fihla o lebella wa no hwetsana gore ke setswantso sa nnete sa kgomo. O tla hwetsana e na le matlo a mabedi le moropo, le phatla, le dinaka tse pedi le lebedu le molala le thotha le mokaka le matswele a mane, le maoto, le dikgwatlha tsa yona tse diphethago menwana e mmedi. Byale ge ba feditse go di bopa, ke moka ba di bea letsatsing gore di ome. Dinaka tsa tsona yo mongwe le yo mongwe o di lemela mo a ratago kudu e be ba dira dina tsa kurumane ka gobane ke kgomo e ngwana yo mongwe le yo mongwe a goba a tseba yona. Byale kgomo ena e be dinaka tsa yona di lemetse pele. Le dikgomo tsa dinkgotla e be ba di dira fela dikgomo tsena e be di no swana ka mmala wa tsona, empa mosemanyana yo mongwe ge a ka tsea kgomo ya yo mongwe, mong wa yona o tlilo e tseba, ke moka a mo amoga ga go kgathalege goba ke yo a mo fenyago o swanetse go mo amoga, a mpe a mo tie, fela sa bangwe ba tla re go yola wa leba, o ka re go bona o sa kgone go bopa dikgomo tsa gago ke moka o tia yo mongwe.

Rena re tla ya re bola ka gae gore o mo lebetse, awa ke moka ka mabanyana o botsa mmagwe ke moka mmagwe o tla butsisa yola gore na o be o mo tielang, ke moka ge a hwetsane gore o lebetse ngwana wa gagwe, ke moka o re go yena o se ke wa hlwa o ro tia a a motsebe gore ke ngwaneno. Yowe ke mosadi wa go loka o tseba

- 13 gabotse gore ditaba tsa bana a di salwe morago, ka gobane o ka no bona ba elwa mo, byale yo mongwe a lla, ke moka yola a mo lesetsa, ke moka ka morago wa bona ba raloka ka babedi. Byale go na le basadi ba bangwe ba rego ge ngwana a tlide a ba butsitse gore mokete o be a ntia, ke moka bakeng sa gore a butsise ngwana, ke moka a molae. Yena a re go kwa ngwana ke moka a thoma go roga mmago ngwana, byale yola le yena ge a okwa maroga ke moka le yena a rogane ba botsana tsa mabelego. Kganthe ge ba dutsi ba dira ka ona mokgwa owe bana ba raloka a ba ne taba, ke gore wa hwetsana ba dira ka mokgwa owe ke gore ba lwa mahufa ka bana. Ba rakisa seema se Phuthana lla mmayo e tsoge. Wa bona ge o ka re o tsoma dimpya tsa swara ngwana wa phuti sa ba sa lla, mmago yona e tla tsoga segolo sa yona ke moka ya tswa e kitima ya di bona gabotse gore ngwana wa ka o tswere ke dimpya e tla fihla ya rula dimpya, ge nke ke dimpya tsa go nyatsega e tla amoga ke moka ya tloga le ngwana, empa di ka se ke tsa lesetsa tsa lebella ditwanetse go rakisa, byale mmango phuthana e tla kitima e ya kowa le kowa go tibetsa seporo sa ngwana, ke moka ge e bona gabotse gore dimpya di rakisa yona, byale ke moka mokone o hianola dikgopo o fa dimpya lefoka, ke moka phutlana e pholugile.
- 14

Byale mosadi yo o be a dutei a belaela mogadikane goba mosadi yo mongwe wa motse, byale a sa teebe gore o tla mo thoma byang, a nwa byala a re o tla mo thoma byale a se ke a bona taba e a ka mo thorago ka yona. Byale ka baka la bana ba a kgona go thoma, kganthe le gona o phosong, fela ge batho ba mo sola o holofetsé gore o tla fela a re ga go na mosadi yo a senego lesoko, nna ke te ke kwa lesoko.

Byale bana ba ba sa tsebego go bopa, yo mongwe le yo mongwe o fa ngwanaboo tse dingwe, byale ge a se ne ngwanaboo, yo mongwe o tla re go yena tla o dise dikgomo tsa ka ke moka a disa. Byale badisi ba a ba na molao wa gore ba lwasentshe dikgomo, e re ge ba

15

bagolo ba lwersantsha, ke moka ba fa badisi tsa bona gore ba lwersantshe. Byale bana ba la sa tsebego maina a dintho goba dilo ka moka tse dinego mmele wa kgomo ke moka ba butsisa ga ba bagolo, byale ba ba botsa.

Go bupiwa dipholo le ditshadi le manamane, gomme tse tsa ditshadi dia gamiwa, dipholo dia paniwa, manamane ke makaba, makaba a a go namele bona, awa go namela ngwana kotana. Dikgomo tsa diphate tsona ba hwetsana diphate tsa makale ke moka ba ripa, ke moka ba ripa kowa kgolenyana le makale, byale ke moka ba fefa yaba dinhla, ke tsona dinaka tsa yona. Byale dikgomo tsa mohuta o, e no ba dikgomo ka dinakeng, mmeleng e no ba tolotolo le maoto a e nao, nka no re dilo ka moka tse di bago kgomong a di gona. Byale dikgomo tsena tsa letsopa ge di omile ba di lwersantsha byale kgomo e e robegago dinaka go kgomoga, mong wa yona a kgone go bopa dikgomo ke moka ba mosega, ke gore ela ya go se kgomoge dinaka e fentse ela ya go kgonoga dinaka, ke moka e tswela pele e gotla. Ge go na le phoo e ngwe ke moka yo lwa nayo, ge e le gore e tiile e swanetse go di kgomola ka moka, byale ke moka e sale e gotla. Dikgomo tsena a di na kotse, le ge di ka hlaba ngwana yo mongwe di ka se ke tsa mo gobatsa. Go na medisa bo ngwana Kotana, ba ripa phatnyana ya makale ke moka ba e nametsa kgomo, byale ke moka ba re mafale ala ba a tlemella ka dinti gore a se ke a wa. Byale ke moka ba sipidisa kgomo, mohlomong ba e tlem dinaka ka dinti ba e goga, byale ya tsama e wa, fela mosemanyana a no fela a e wa nayo, ge e tsoga le yena wa tsoga byale byale.

Dikgomo tsa diphate dikgomo tsa kotse ka gobane ge ba di lwersantsha, tsa photlodisa ke moka di hlaba ngwana yo mongwe letsogo. Byale ka ngwana wa Mangase Malese ba ile ba lwersantsha dikgomo tsa diphate, ke moka kgomo ya ngwana yo mongwe wa ga Thekvane ke moka ya hlaba ngwana wa Mangase seatla. Byale ngwana a thoma go lla a e ya gae, ngwana o lla ka naatla a bona gore madi a tswa, byale a gahlana le monna yo mongwe

17

a mutsisa, byale ngwana a hhalosa ka mokgwa o a ilego a gobala ka ona, awa mokgalabye yowe a feta. Ngwana a fihla gae le madi, byale batswadi ba gagwe ba re ge ba bona ngwana a le ka mokgwa owe ke moka ka moswana ba romela ngwana ga Thekwane a na le sebaka.

Byale sebaka sa re go fihla sa re ke rometse ke Malesa o itse ke tlise segole se mo go lena. Byale mokgalabye a bitsa ngwana wa gagwe, a mutsisa gore a ngwana yo wa ga Malesa o mo dirileng, ke moka ngwana a re awa, e be re ralukisa dikgomo byale kgomo ya ka ya photlodisa ya mo hlabo ke moka ngwana a homola. Byale mokgalabye le yena a homola lebakanyana, ka morago a re, go sebaka a u di kwile, sebaka sa dumela. Byale sebaka sa re awa ba ga Malesa ba itse ke tle ke sie ngwana mona le sale le mo alafa, mokgalabye, yo logaile a re, go sebaka e fela a se wena papago ngwana, byale mola e be e le wena papago ngwana, e be ke tlo go supa gore, a mo le ile marumong le e le direng, soka ngwana wa ka ke mogale o kgon a go hlabana le marumong e tla ba mogale, nna ga ke belege mapyega ke belega bagale, tloga mo ke tla ba ka go hlabo ka mosebe. Sebaka sa tloga ka go tshaba, ge a fihla ga Malesa ke moka a re, ngwana wa lena so mokgalabye yowe wa ga Thekwane o galifile a nyake go kwa taba, o nyakilo bolaya nna, byale ke re nna wa sesa tsoga o nthumile ga motho wa mohuta o.

Byale Malesa a bitsa ba gab o a ba dotsa ditaba tse, byale monna yo mongwe wa bona a re, rena re re mohlonong o re bitsetsa ditaba, kganthe a o re bitsetse selo, ditaba tsa bana a di salwe morago, mokgalabye yowe wa ga Thekwane wa reresa le nna ba ga Malesa ke nnete ke lena ditshwene e rego go bona madi ya fetsa makgwara le makgwara. Awa bana ka moka ba bolela taba ela e boletsego ke monna wa go bolela pele, ba re, go yena wa tsoga wa re bitsetsa taba e, o tla lefa go re sepidisetsa taba ya bosemanya-na ke moka ditaba tsa fela di tla rowe. Ke modiro wa dikgomo tsa diphate, a wa loku o na le kotse. Asaka, byale

19

dikgomo tse tsa bona ba di agela masakana awe ba re ge ba tloga ba e ya gae ke moka ba di hlahlela ka gare. Masakana a a bona ba aga ka diphatana, le masakana ke moka ba a rwala ba a bea gabotse, a dikuluga kowa matheko, byale dikgomo tsa tsena ka gare, byale ba tswalla molomo ka dipheka ba tloga, ba tla tla ba di buka ka moswana ge ba etla go raloka. Yo mongwe le yo mongwe o na le lesakana la gagwe, le modisa wa gagwe. Gana mowe masakaneng a bona ke ro ba hlwago gona mosegare ka moka, ba hlwa ba raloka gona, le banenyana le bona ba hlwa gana mowe, ge basemanyana ba dira tsa bosesmanyana le bona ba dira tsa hanenyana.

20

Go utewa ena a se papadi empa ba re go utewa ba ya ba hlwa ba eja gana mowe dintlwantlwananeng tsa bona. Ke gore ba re ge ba tloga gae, banenyana ba utewa mauswa, basemanyana ditloo, byale ka ge e sa le ba banyana ba no tsea ba ba lebeletse, fela go uta gona ba uta, byale motswadi wa gagwe a mmona wa mo amoga, ke gona bana ba bonago gabotse gore dilo tse ga ba rate ge motho a tsea ba rakela. Byale mowe o swanetse gore go di hwetsana, ke moka a disa mmagwe ge a tloga, ke moka ge a ka bona a ea nokeng, ke moka o tsena ka ntlong, a rwala ditloo ka magofi a tswa a kitima a ya a tshela lefokeng, di tla rwadiwa ge ba e a dipapading, ke bananya-na ba go hlalefa, ba bangwe ja di tsentsha sephothong ke moka a ngatela lekgeswa.

Byale taba e ba bogolo e be ba sa e tsebe, byale ka tsatsi le lengwe mosesmanyana a rotela lekgeswa la gagwe la kgokgophana, byale a tse na ka ntlong, mmago ngwana a dira mediro ya lapa, byale o ile ge a etswa ka ntlong tloo e ngwe ya wa fase, byale ya dira lesata ka gobane e omile, ya re tshotshokgotshokgo, byale byale mnagwe a kwa, a thona go lebella ngwana, a bona tloo e kgokologa, byale a mo lebella diatla a bona a sa swara selo. Ge a dutsi a mo leleletse tloo e ngwe a bona e nyaretse sephothong sa ngwana, byale a ngatolla ngwana lekgeswa a bona go falla ditloo a thoma go makala, mmalo, ke sekella ngwana wa ka

K34/82

//

21 ke re a utswe kganthe ditloo tsa ka go fetsa yena, nna e be ke gopola gore ke dipeba fela le ge ke makatsa ke go sebone makgata a ditloo, ke re a e ka ba ke dipeba tsa mohuta mang, awa ngwana ga sekellwe ke peba. A tswara ngwana wa gagwe a mo tsipa ka maswena-pale, le ge go le byale ge ba hlakane, ke moka ba bolela ka taba e ke moka yo mongwe a re, le nna ba dula ba ntsipa ka maswenapale, empa le ga go le byale, a ba diri selo, ke nna sesele, le gona a ba tii pelo ya ka ba tia mmele. Byale basemanyana ba bona gore ba ba lemogile ka gobane ge a tsene ka ngwakong ge a e tswa ba mo lebella sephotho, le gona ba ba ngwatondisa makgeswa a bona, ke moka ba fela ba re, kowa ba tswile ba ile masemong, ke moka ba bitsana a e a, magae, byale ba tsame ba pherekola dintlo tsa bo mmabona, ba utswa ditloo, le melatza.

22 Byale ka baka la borathana ge ba tloga, a ba sa kgona go tswalla ntloo, go swana le batwadi ba bona, ke moka go sala monqa, byale dikgogo tsa sala tsa tsena le tsona tsa dira modiro wa tsona, byale ge batwadi ba goroga, ba hwetsana gore dikgogo di sinyane ka ntlong. Byale ge ba ba butsisa, bana ba seka, ke moka mosadi yowe dikgogo di mo sinyetsitseng a homola a re, mohlomong ke ile ka le ala go tswalla ntloo. Byale ka moswana a tswalla ntloo, gabotse a tlogaa ya masemong, ge a goroga a hwetsana monqa, byale ka ge dikgogo di ile tsa bona gore mabana re ile ra hora ka ntlong tsa boela, fela a tsa ka tsa hwetsana selo ka gobane dilo ka moka di ile tsa beiwa borala.

byale mosadi a re awa ba gesu, ntlo ya ka e na le matape, fela a homola a re ka pelo lehono ke tla sala ke tswela morago, ke nyaka go bona gore molato keng, awa basadi ba tswa ka moka a sala a no dikuluga le gae. Ke moka ka morago a rwala ditswana a tswa byale o ile ge a le kgolenyana le gae a bile a tshiretse a bea ditswana tsa gagwe ke mokaa namela motwana a dula go lebana le molomo wa ntlo ya gagwe, byale ge a dutsi mowe ka

23

morago ga sebaka se setelete, a bona bana ba sepela ba e ya gae, byale a lebeila gabotse ke moka ba tswella ba tsena ka ntlong ya gagwe ke moka mosadi a tswa a kitina a hwetsana bana ba le ka ntlong, ba bangwe ba dutsi lapeng, byale a ba kgakganetsa ke moka o ile ge a re o tsena ka lapeng ke moka ba tswa ka mahwafeng a gagwe ba tshaba. Mosadi a goma a tswalla ntlo ke moka a tloga a ya masemong.

Byale ge ba gorogile batswadi ba bana a ba botsa taba e, byale ba re wa kwala fela ba buletse ke ngwana wa gago, umago ngwana a swara ngwana wa gagwe a mo tia ka ge nke a sega fela, a motsa gore o setlaela o tla o bolela bana ba motse o ntlo ya ka se bona ba sae ba bula dint o tsa bo mmabo. Le ge go sa teiwi pelo ba teiwa mmele awa. tsatsi lewe ngwana o ile a ba a re ke di kwile mmame a se ke ka boeletsa, byale a mo lesetsa a re, wa tsoga wa boeletsa byale gona ke tliro go bolaya, wa hwa ka kutsa.

24

Byale ge e le ngwana wa sehlotlolo, o kwa ba re, mala a basadi a rwala le tsama le re rwalla dilo tsa mohuta o le issa kae, re le botsa re re bophoko bo aja ke yona taba e, byale lehono o di bona ka mahlo. O se ke wa makala a le dumle le tswa ntsung, monna yola a ilego a belega ngwana yo mokgwa wa gagwe ke o le o. O tla kwa mosadi a re ga gona taba, ga go na ngwana ya sa utswigo ka moka ba utswa, le gona bophoko a bo na mong ka moka le diphoko. Mosadi ke lesoboro monna o swanetse go homola a ka tloga a bola diphiri.

Mediro ya bana ga ef ele ba ya masemong le gona, ba hwetsana mabele ba tomola ba lahla, mahea a utswiwa, le dintswe. Le ge mmagwe a ka roba mahea, a gotsa mollo a nesetsa a re, ja, a se selo se se ka kgodisago ngwana, o re ba nthobetse dikompyane, ke moka ~~xx~~ ka morago o roba ya gagwe, meopa (mahea a magolo). Byale wa se sa treba gore se o ka fago ngwana sa mo kgodisa keng, e fela a na mothakgi ke mpya o ka e fago tsa go ja wa e bona gabotse gore e hose, yaba ya tlogela

25 buswa, ge o ka re o thakgoga wa lebala se sengwe, e tla sala ya rwala, byale wa thoma go makala, go byale ka bana, o ka bolaya kgogo goba selo se e no bago nama ke moka wa mo fa a ja, mafelo a ba a tswara ka diatla, byale ge a ka tsena ka ntlong a hwetsana o ba sebetsitsego papagwe, wa sebolla. Nna bana ba ka ba kile ba dira taba e, ka bolaya kgaka ka setunya sa dinonyana, byale mosadi a apea, yaba nna ke tlogile ke etetse mogongwe, ka ya ka nwa byala byale ka tagwa ka robala, byale gosasa mago bana a tsoga a tsea dithoro a ya go sila ka lapeng le lengwe, yaba bana ba sa robetsa, byale ge letsatsi le hlabile bana ba tsoga. Byale ka ge e le batho ba ba rego go tsoga e sa le gosasa ba nyaka melatsa, byale ba bona telo ya ka le nama ela ya kgaka, ke moka yola mogolo a napa a bitsa moratho ba dula ka ntlong ba ja, ba fetsa, byale ge mago bona a re o ya ka ntlong go tsea thoko ya motsoko a hwetsana bana ba setse ba kokona masapo, byale mosadi a tia mogclwane awa tsa fels.

26 Byale ke ile ka fihla lebakeng la ka mabanyana, e be ke tagilwe, byale ge ke fihlile kgopoloo ya ka ya gopola go robala, byale mosadi a re, go nna o tsebe gore bana bale morogo wa gago byale ka napa ka re go mosadi mphe nama ela ya kgaka ke je, a re a ke re ke go botsa gore bana ba gago ba lle, byale ka ge ke sa robala gae, ka re mosadi o file batlabo ba gagwe ka thoma go tia mosadi, byale mosadi a a tshaba a ya ga gabu ka sala ke robetsa le bana, ka moswana ge bo esa, ke bona mosadi a etla le motho yo mongwe byale ka thoma go phafoga, ka gobane nna ke no re ge ke phafoga bo sego ka gopola gore mosadi o tsogetse morogong.

Byale ke kwa morumiwa a bolela ditaba tsa go lwa le mosadi wa ka, byale ka napa ka thiba mokgekolo molomo ka re napa o homole ka gobane a ke tsebe gore ke lwele le mosadi, byale ka go rialo le se nka se bolelagó nka se se tsebe. Awa mokgekolo a sia mosadi a tloga, ge a fihla go batswadi ba mosadi a re awa o be a i okwa byala, o re molato nka se ke ka kgona go bolela ka baka la gore ke lwele le mosadi a ke di tsebe. Awa

K34/82

14

27

molato wa fela o tla mowe, ke mediro ya bana. Mae a dikgogo a utswiwa ke moka ba rwala ba yo besa mantlwantlwaneng a bona. Byale ka tsatsi le lengwe ngwana wa Leake labakane o ile a re a sa besitse lee la tutupha la mo tshoba, metsi a mangwe a mo tshoba leihlo, byale leihlo la ngwana la baba go fihlela le ba segole, byale ke moka bana ba banyana ba lahla go utswa mae, ke moka ba tlilo utswa mae kowa e le badisi, bana le hlaloganyo ya ona. Mowe ke go utswa ga bana ba banyana.

Bana ba go disa. Bana ba hlalifile ebile go na le disole, ke banna fela ke basemanyana ka baka la gore ke masoboro. Malokwa ke dikanapa tse ba di logago ka dinti, ba huma dinti ke moka ba ohla, byale ke moka ba loga lokwa, byale ke kana ya phaphati, byale ba e apara molaleng ke moka ba phathakga ka le hwafeng, byale lokwa le le rwala tse dikgolo. Ba rwala mae a dikgogo ka ona, byale ka gobane badisi ba dula morakeng le dikgomu le dipudi, byale ke moka ba rwala ba ya nao morakeng, a ba fiwa ba utswitse, ba thea kowa batho ba bagolo ba enwa nabyala, byale ge ba ka bona gore lehono ba nwa byala metseng wa mokete, ka gobane ba nemela taba ba ukamela metseng. Ke moka ba yo utswa mowe metteeng ewe e senago mabyala.

28

Byale ge ba fihlile morakeng ba tsholela fase, ke moka ba ba go hlalefa ba gotsa mollo wa bona gosele, gana mowe ba gotsago mollo ke mowe dilo tsa batho di felago ntsho. Ke gore ba epile sekhudu se segolo, byale ba tsea mae, ba a lokela ka sekhudung byale ba phuseletsa ka mabu, ke moka ka godimo ba gotsa mollo. Byale ge ba bona gore ke kgale a budule, ba re go bana ba maaka sepelang lo ga metsi ka Palenala, byale palenala ke modiro o mogolo. Ka gobane ba yore go fihla ka nokeng ba garolla byane bya mphafa, ke moka ba nyakela dinti ba tatela byale ka sek golomotho, sek golomotho ke molopyana wa go fakela dinonyana ge ba bolla. Ke moka ge ba feditse go tatela ba se ena ka metsing ba lesetsa sa nwa metsi, byale ke mokaa setse tsea a kitima a libile morakeng, a tsema a se sokolosetsa kamo le ka gore metsi a se ke a bona sebaka sa go tswa,

29

byale ge a fihla morakeng ke moka o enamisetsa ka pitseng gore metsi a falele ka gare, ke moka wa kitima o boela nokeng yola le yena o dira byale yola le yena byale. Ke moka ke modiro wa bona go fihlela ba tlatsa pitsa. Yo mongwe a no fela a sa tla tseleng ge a re a inamisetsa ka pitseng ke moka gwa rothela lerothi ka le tee, byale ke moka wa teiwa o boela nokeng ka lebelo a lla. Ge ba dira ona modiro owe, ke moka bona ba epolla mae ala ba ja, byale ge ba bona gore ba feditse ke moka ba re go bala ba go kga metsi ka palenala go lukile legetsang, yaba gona ba khutsago byale ga ba tsebe gore ba setse ba itsa selo, ba no tseba gore palenala ke molao wa masoboro.

30

Mosemanyana yo mongwe wa go tswa Matloumeng ba re ke lekwapa Morema, o ile a re a na le Mabidietse Masilu byale Mabidietse a re go yena sepela o kga metsi ka palenala, byale mosemanyana yo a re a ke tsebe palenala a re, sepela o kga, a tloga a ya, a kga metsi ka lenala, byale a no bona metsi a se gona a goma a kga a re wa tloga a bona metsi a se gona, a hlwa a dira modiro o, byale o ba a lapa a boela a lla, byale ge a fihla a re, o lelang, a re ke sita ke go kga metsi ka lenala, byale ke re ke a kga a goma a falla ke moka a re, a ka re sepela o ge ka lenala ke itsa ka palenala, a re a ke le tsebe, ke moka a ya nae a mosupa.

Kgorogotswala, ena ke polelo e le ba bagolo ba e dirago. Polelo e ya kgorogotswala, e byale ka palenala, empa yona e fapane le palenala ka baka la gore kgorogotswala ba bitsa. Ke gore ba re, ge ba utswitse selo ke moka, ba re kowa ba nyaka go ja ta roma ba banyana go bitsa kgorogotswala, ba re, kitimang lo bitsa kgorogotswala, ke moka ba kitime la yo bitsa kgorogotswala, ba re, kgorogotswala ba go bitsa, ke moka ba no bitsa byale byale, empa le ga go le byale a ka se ke a rabela, bona ka kowa ba setse ba ija, ke moka e tla re kowa ba feditse ke moka ba roma yo mongwe wa fihla ga bona a re, o kae, ba re, awa a arabele, ke moka le yena thoma go bitsa, byale le yena a kwa gore a arabele, byale a re go bona, a re tlogeng, a rate, nka be a arabela, byale ge ba fihla

16
K34 | 82

31 kowa morakeng ba ba butsisa gore o kae, byale ba re awa re bitsitee a arabele, ba re awa go lukile, dulang a rate, byale ke moka ba du-la fase. Byale ba bagolo le bona ba dira digatlela kowa gae, ge ba ka apea selo ba okwa gore se a tsefa, ke moka ba roma bana go bitsa kgorogotswala, gomme bona ba tla no bitsa go fihlela ba lapa bona bana ka nosi, ba boy a ka gae, byale ke moka ba butsise gore o kae, ba re a gona, ba re go lukile a rate, dula fase ke moka ba dula. Kgorogotswala ke gore ke kgogotswadi, ya batho, byale ke selo se motho a ka sekego a se bona ka mahlo.

Byale badisi ba ba utswa le dikgogo le tsona ba di apea byale ka mae, ba fakela ka moleteng ke moka ba phusetsa ba gotsa mollo godimo, ele gore ka kowa mdeteng ba beile letlapa le legolo la sekotlopitsa byale ba tsea le lengwe ba tswalla ka lona gore mabu a se ke a tsena nameng. Byale ka godimo ba gotsa mollo o mogolo, gore ge o tlilo fell a nama e tla ba e budule. mphuphutho wa kgogo o ja ke sole ya bona, mphuphutho ke sekoro sa kgogo.

32 Go lema, byale ge ba tennwe ke dipapadi tse dingwe, ke moka ba thoma go lema. byale basemanyana ba nyakela phate ya mafale ke moka ba tlema ka lenti byale basemanyana ba babedi ke moka ba eta pele, ba goga mogoma, yo mongwe o tswere ka mafale, byale yo mongwe ke motshaedi. Byale o tshaela dipholo, ke bana bala ba go-gago mogoma, byale ge a re boy a, di a boy a ka lebelo, pholo e e gogelago morago motshaedi o swanetse go e kgalema ka leina la yona. Ke moka ba dira byale, byale ge motshaedi a bona gore papadi e ntene, ke moka o fela a tia dikgomo, ke moka di goga ka lebelo, ka morago ke moka o tia ka maatla mowe kgomo e tlago ema ke moka ya thoma go lla, byale ke gore kgomo ewe e llago e fonya ke motshaedi, byale o tla lesetsa go goga a dula fase, ke moka papadi ya go lema e fedile. Byale banyana ba hlagola. Dintlwantlwane ke mantlwana, ba re, go kgahla ke felo ke moka ba aga dintlwana tsena, ba di aga ka diphate tsa madiga, ke moka ba epela diphate tsena tsa masasa ke

33

gore ge ba di epetse di a di gahlana kowa godimo, byale ke moka ba roba mahlare ba rulela ka ona, le rabyane a ba ka rego ba tomola ba a kgona. Modiro owe o dira ke basemane, byale banenyana bona ba aga malapa. Malapana ana a bona ba aga ka lesisisi, byale dipallo tsa ntshe ba dio tlema byale ba dira seferwana byale ka mo gare ga lapa, ba dila ka boloko, byale ba dira sebeso. Byale ke moka mantlwantlwane a fedile, byale ba fela ba re ge ba ralukile ba lapile ke moka ba re ke bosegoo ba yo robala ka dintlwlaneng. Byale ke moka ka morago ba tsoga ba re bo sele, bagami ba dikgomo ba ya go gama dikgomo, byale banenyana ba sila mauswauswane. Mauswauswane ba sila mabu, ke moka ba dira dikhudunyana ke tsona dipitsa tsa ntshe, byale ge ba sitse mobu, e le bupi ke moka ba rotela mereto ka kowa dikhudung, ke moka ba faga, byale ke moka ka morago ba bea ditswana tsa go tsolela tsa go ja go tsona.

34

Byale ditswana tsa bona ke diphephe tsa motlepe, byale ge ba tsoletse ke moka ba bangwe bana ba ja go nore ba go hlalefanyana yaba bona ba sa jigo, ba banyana bona awa ba ja. Ke ona modiro o mogolo wa bana.

Go katana ke papadi ya bahlankana ba bagolo, fela ge bahlanka-na ba bonyana ge ba ka re ba katana, byale ba bagolo ba ba ba le kgauwi, byale yo mongwe a kata yo mongwe a se ke a lla, lena ba bagolo le se ke la mo lebella la mo lebella o tla swaba, ke moka ba thoma go lwa. Ke papadi ya bahlankana fela, ba bagolo wa bona ba katana, o lemoge ba tla lwa. Ba bagolo a ba ralo, monna mogolo Maseke Mohlabe, le Manyala Popela, ka tsatsi le lengwe ba ile ba enwa byala, ke moka ba thoma go katana, byale bakgalabye ba re e banna le diang, ba bagolo a ba katana, ke moka ba katana, yaba basadi le bona e be ba tletse lapa la ga Masumu. Byale ka morago Maisa (Masoke) a kata Manyala a ba a khumuga sefahlogo

35

madi a tswa, byale ge manyala a tsoga a napa a tia maseke ka difeise, mmalo ke moka ya ba ntwa ba lamola ba sa e hloke.

Byale banna bana ke mphatho ka o tee, byale ga go tsebege gore e ka ba molato keng, byale ge batho ba isa ditaba dihlogong ba re, awa ba lwela basadi ke gore ba kgethile felo go tee, byale rena re a makala ka gobane lasoke o tsere kgaitseidi ya manyala, awa molato a wa ka wa ba gona. Ke papadi ya bahlankana, ka gobane bona ge yo mongwe a ka kata yo mongwe bona a ba kwate, ba sega. Ge yo mongwe a ka phereketsa yo mongwe a mo kata o tla kwa ba re a wa mo kata o dio mo phereketsa, katanang gape, ke moka ba goma ba katana, byale go fihlela yo mongwe a kata yo mongwe gabotse, o tla kwa ba sega ba re awa byale gona o go katile. Ke moka ba no raloka byale byale go fihlela go etswa motho yo a nago le maatla yo a ba katago ka moka. Byale yowe ke yo ba tlago mo tseba gore yo o na le maatla, byale bahlankana ba bangwe le bona ba ha na le yo mongwe yo a ba katago mohlang, ba gahlana le ba bangwe ke moka ba thoma go katana, byale mafelo go tsena bokomang ka nna, byale yo mongwe a kata yo mongwe, awa ke moka bala ke gore ba hlolegile. Mohlankana wa maatla mona nageng ena e be e le Kgapanaholabe o be a kata masoboro ka moka.

36

Go otlana, bahlankana ba banyana, ba otlana ka ditsetse. Byale gore bahlankana ba bagolwanyana, ke moka ba botseedisana, ka monwana wa tshupa, byale ba re, go yo mongwe tseela tsa yola, ke moka a tseela, ba ya go yola ba re tseela tsa yola, ke moka a tseela, byale ke moka ba tomola ditsetse ba ba fa, ke moka ba ba fa le diphemo. Diphemo ke mapara, byale ke moka ba ema sebaeng, byale ba thoma go otlana, molao yo mongwe a tsenele yo mongwe ba thadile mota, ke moka ba re go bona yo mongwe a se ke a taboga nota o, yowe a tabogago mota o, o tla teiwa. Byale ge ba tiana ka ditsetse tsewe, ke moka yo mongwe a lla, byale yola a lago ke gore o tshaba yola okwa ge a mo tia. Byale ke moka ba ba lamolantsha, byale ba yo re go yola wa go tshaba ke moka ba

K34/82 19

37

mo tsenamisa yola a mo fentsego ke moka ba tia yola ka tsetse ga nne, ba re o montsha muso. Bahlankana ba go hlalefa ba otlana ka dikgati. Ke gore ba thoma ba fudisa dikgomo byale tsa re kowa di hose, ya re ka meriti ke moka ba ya dikantsheng, pele ga gore ba e dikantsheng ba swanetse go nwesa dikgomo letsai, ke moka, tso ema sekantsheng. Byale ke moka ba thoma go tseedisanya bahlankana byale ke moka ba otlana. Yowe a tshabago yena wa tseba gabotse gore o swanetse gore a teiwe dikgati tse nne, matswele a kgomo.

Byale disole tsona a di tseedisane awa, bona ba no re lebakeng la mo dikgomo di sa fula, ke moka yo mongwe o letsas lengwane ke moka a re, phaga e ete, yola le yena ge nke o tshekela yola le yena o letsas la gagwe, ke moka le yena o re phaga e ete, ke gona ba tseelane, byale yo mongwe le yo mongwe ke moka o rema dikgati tsa gagwe. Byale ka dipelo ba fela ba re, lehono ro bona makgolo ka gobane disole tso lwa. Le bona molao o a ba o taboge, ba swanetse gore ba se ke ba tsenana, yo mongwe le yo mongwe o swanetse go ema mowe a emego gona.

38

Byale ge dikgomo di fihla sekantsheng, ke moka yo mongwe o letsas lengwane, ke moka yola le yena wa letsas. Byale ka dikgogo tsa bo Mamokonope, ye ngwe e a lla byale ela le yona ya lla, ke gore dia tshekela, byale mafelo ke moka dia lwa, byale ge di lwa di ruthana di boela morago ke moka di letsas mangwane, byale e ngwe ge e lla, ke moka ela ya kitima e rutha ela, byale dia lwa, ka morago, di topa topa fase di katela morago, byale e ngwe e ema kowa ela le yona e ema kowa, ke moka ela e tianya mafafelo ke moka e thoma go lla, byale ela ya no homola, byale le yona ya thoma go lla ke moka ela ya e kitimela ke moka di thoma go ruthana, di dira byale byale mowe o bonago e ngwe e sita le go tlolomela godimo ka baka la go lapa. Wa hlika go di lamolantshanya, awa e ngwe e tla bolaya e ngwe. Byale masoboro ana ona a byale, awa ke moka yo mongwe le yo mongwe o tsea dikgati tsa gagwe ke moka o di bea godimo ga maoto a mothalo wa gagwe, ke moka a tsea a topa

K34 | 82

20

39

ke moka ba topa go otlana, byale gore thupa ya yo mongwe ya fell, ke moka o re go yola, e su ke moka a mo emela, go fihlela a topa e ngwe ke moka ba lebana. Ke gona e le moka legone le runasitse mollo, o tla ba wa bona yo a sa kgonego go phema a bile a falla madi. Empa ntwa e fenywa ka go kgotlella, mohlomong ge a ka kgotlella a ka no mo fanya. Ge yo mongwe a sa tshabe ba tla otlana go fihlela letsatsi le dikela, ba lesetsana ge ba bona gore dikgomo di swanetse go goroga. Ka moswana ba sa tlilo lwa gape go fihlela yo mongwe a tshaba, byale a mo tsenamisa a montsha muso, byale a bile a mo fa lenaka la kgomo a yo kga metsi. Ke moka ba tlilo hlahlela lebake ba kgoga, byale go fedile sole ke mokete.

40

40 lona nageng ya gesu sole ya masoboro ka moka e be e le Matlala Mongale, e be e le motho yo mokopana yo montso a bile a na le maoto a mafera. Byale monna yo, o be a tia, fela le yena e be ba mo tia, byale taba e e nego gona, kgati e be e sa thule mmele wa gagwe, byale ke lona lebaka lewe ba goba ba mo tshaba ka lona ba re a go thusang go no otla le sesele, wena wa gago mmele wa thula byale wena le ge o ka no mo tia byang le byang o ka se ke wa mo thula. Go otlana ga banna, banna ba otla lebaka la mo koma e bolla, mowe ke lebaka la bona la gore ba otlane. Lebaka le ka moka ba ka no dula ba pohlelana empa wa kwa ba re, go lukile kgosi e tla ntsha koma re tla ya, re otlana, nna o tla mpona, yola ka moka a re go lukile. Le bona ge ba otlana a ba tsenelane, byale bona a ba tsee lebaka ba sa otlana awa ba phakisa ba re sikoma, ke gore ge ba re sikoma ba ba lamolanya, yo mongwe wa kitima a ya a tsena ka gare ga bona ke moka a emisa matsogo a bolela polelo e ya sikoma, ke moka ba lesetsana.

Difeisi le yona e sa le yona papadi ya ba banyana bahlankana, ena ke papadi ya go se loke, ka gobane motho a go tia ka yona o swanetse go gokatela fase, ke moka motho a falle madi ka dinko, yo mongwe a ka ba a idibala, byale ka go rialo a se papadi ya go loka, ke papadi e soro.

41 Empa bahlankana bona ba hwetsana e lukile yola a tia yola a wa fase, awa go lukile ba sega molato a oyo, le yena a na taba ge a tsoga a okwa gore motho yo wa mpekisa ke moka o mo swara ka letsogo ke gore go fedile o mo fentse.

Go anyetsa, manamane a hlwa gona byale ka meriti mo letsatsi lea go dikela ke moka dikgomo dia goroga, byale ke moka ba tlilo di gama. Byale la mathomo, ba re, go gama ba re ke monale, ba gamela ka dikgamelong, tsewe di betlilego, ke babetli, byale borago bona ba ba sabela tsona. Byale ge ba feditse go gama monale ke moka ba lesetsa namane, e a rokotsa lesokotso, byale ge e rokotsitse, mokoti wa namane wa kota, muki wa monanabe wa boka, byale yo mongwe o tsena ka dipaleng tsa kgomo o anyetsa maswi, ge a hose, wa tswa ke moka yo mongwe le yena wa tsena wa nyetsa, byale byale go fihlela lesokotso le fela. Byale ke moka ba bulela e ngwe le yoma ba dira byale. Byale gona le bana ba sa kgonego go anyetsa ka nosi, ke moka ba ba anyedisa ba ba phathakga ka dikgwele ke moka mosemanyana a tsena ka mokakeng wa kgomo, byale ke moka a thoma go tswara matswele a kgomo a mabedi ke moka a anyedisa mosemanyana. O swanetsa go metsa segapyane, le gona a mo fe sebaka sa gore ngwana a metse gabotse, a hlama o ahlamile o metsa ka lebelo. Kudu ba nyaka kudu go anyedisa bahlankana dikgomong tsa go tshuka, tsewe ba rego di tsosa bana boroko, ewe moanyedisa a rego a sa re wa mo anyedisa ke moka ya raga ngwana a wa kowa, ke moka ka morago a mo tsose a re batamela byale mohlankana yena ka nosi o tla ba a dio gama.

Byale maswi ana ba tshela ya ba thatha, ke moka banenyana ba setla maipi ba tla ba reka ka ona. Byale ke moka ba faga legala ka maswi le lewa ke bosole, ba banyana bona ba faga buswa bya bona ka metsi. Mediro ya bahlankana a e fele.

Go tsenkana. Dikgomo ditibela ke basemanyana ba, banyana, ba bagolo awa ke disole a ba na taba, bona ba tloga ba

K34/82

22

43

ba ba tsoma diphoofolo le go utswa diruiwa tsa batswadi. Byale basemanyana ba tsenkana ka mokgwa o, yola a tswago go tiba dikgomo ke moka o kga diphephe tsa go lekana badisi, byale ke moka a di phathakgisa ka menwana, byale a ripa sephephe se sengwe ka meno, byale a khupara diphephe ke moka mosemanyana yo mongwe le yo mongwe a tsea sephephe sa gagwe, byale yo a ka rego ge a goga sephephe a goga sa go ripiwa dikgomo di saletse yena byale le yana ge a tso boyo o dira byale. Byale ge o ka se ke wa ba le mahlatse ke moka wa no fela o goga sephephe sa go lumiwa wena o tla hlwa o tibela dikgomo mosegare ka moka, lebaka la gagwe la go khutsa o tla no khutsa mogo sa tswa yena, ka baka la gore diphephe go tla dira yena.

Mantsha, ke papadi ya basemanyana, byale ona ba raloka ka mapara, ke gore yo mongwe le yo mongwe o swara lephara la gagwe, ke moka ge ba re a rieng mantsheng, byale yola o fefa lepara la gagwe gore le be le nhla byale ka moka ga bona ba dira byale.

44

Byale ke moka ba thakgoga, ba re go yo mongwe thoma ke moka, a thoma ke moka, a thoma a fosa phate ya gagwe, ya tshema fase, goba e no re go hlabo fase ya hlomoga ga go tsee molato, byale bala le bona ba swanetse go fosa tea bona ke moka di hlabo gana kowa go hlabilego yola a tswago mantsha. Ke moka ba dira byale byale, go fihlaela ba pupa, byale gore ke nnete, motho o pupile, ba swanetse go tsentsha monwana ka kowa moleteng ola gwa hlabo yola a tswago mantsha ba hlaramole monwana gore monwana o mongwe o e o fihle kowa sekhudung sela, awa a pupa o swanetse go tswela pele le go tswa mantsha, go fihlaela mowe ka moka ga bona ba hlabo kgole le kowa a hlabilego.

Byale mowe ba paletswe ke moka yola wa go sala a fosa, phate ya gagwe morago, o swanetse go tswa mantsha, se mosaletswe, ke moka ba thoma go rakisa yena. Ba pupa go hlabo mowe a hlabilego gona ka baka la gore ba bakisana go phosa diphate tea bona, ba tshaba gore ka sala ke phosa ka morago, se tla salla nna. Byale

K34/82

23

45 papadi ena yo semonyelago ke yowe, ba tenegago go sa tswa yena, ka go rialo ke gore papadi e fedile.

Mokhurete ke papadi ya kotse gagolo. Byale papadi ena, ba epa thogo ke moka ba e ripaganya ka bogare ba dira ditsheleme-nyana tsa diphaphatinyana. Byale ke moka ge ba feditse go dira tsona, byale ba di tshele ka sekhudung, byale ba nyakela diphate tsa makhai ba ripa phate ya tolotolo, byale ge ba dirile byale ke moka ba e pharolanya ya dira mantsharara, ke moka ba fefa diphatana tse dingwe ke moka ba fahletsa ka tsona, byale ge yo mongwe le yo mongwe a na le ya gagwe, ke moka ba thoma go hlabamakula. Makula ke thogo ela e nago ka gare ga sekhudu, ba re ke makula, byale ge yo mongwe le yo mongwe a hlabile kgomo tsa gagwe, a e sa le makula ke dikgomo byale. Ge ba hlabamakula ana ba opella kopelo e, ba re, mokureterete mokurete, mokureterete mokurete byale byale go fihlela ba hlabamakula :a fetsa. Byale yo mongwe le yo mongwe o na le dikgomo tsa gagwe, ke moka, yola wa go bapela le yola o tsea kgomo ya gagwe o e fakela ka sekhudung, byale yola wa hlabamakula ge a e hlabile ke moka o tsea kgomo o e fakela sakeng la gagwe, ke moka o fakela ga tsa gagwe dikgomo.

Byale ge a ena le maleba o swinetse go fetsa dikgomo tsa gagwe. Byale ke moka ge a bona gore dikgomo tsa gagwe di fedile ke moka wa tswa go tsena yo mongwe yowe a mo latelago, byale le yena a fetsa tsa gagwe wa tswa go tsena yo mongwe byale go fihlela a ba fetsa dikgomo tsa bona ka moka. Ge a ka pupa ke moka le yena o fa yo mongwe le yena o hlabamakula tsa gagwe dikgomo. Ge yo mongwe a feditse dikgomo tsa bona, ke moka o tsea dikgomo tsela tsa gagwe o di fakela ka gare ga sekhudu ke moka dia boela di ba makula, ba yo goma ba opella kopelo ela ya mokurete ba hlabamakula ala, a boela e ba dikgomo, ke ka lona lebaka lewe mokurete o nago le kotsa ka baka la gore ge ba sa hlabamakula ba bakana, byale ke mowe ba yago ba hlabana diatla. Byale ka polelo ela nkilego ka hlabana ka maphepeng

K34 | 82

24

47 a ka pele ka bohlatse bya ngwana wa ga Makokoropo.

Go hlapa. Bodiba byo bana ba hlapago go yona ke banareng nokeng ya morola, byale mona bodibeng byo go hlapa basemanyana le banenyana. Byale ge ba hlapa ba raloka dithaloko ka gare ga metsi, ke dithaloko tsa mohuta o, ba pinya ka gare ga metsi lebaka ka le tee, byale yo mongwe goba ba bangwe ba sala ba sa pinya, ke moka ba ba sa kgonego go pinya ke moka ba pinyologa, yowe a salago a pinyologa ke motho yo a ba phadilego. Ba ethuta le go thala, ba bangwe ba ba kgonago go thala ba thala ka santhago. Byale papadi ya mafelo ke go famana lekoti, ke moka ba fama yola ke moka wa tshaba, ke moka ba tinya bodiheng ke moka yola wa lekoti a sala a eme, o lebeletse yo a tlago pinyoluga ke moka a rakisana nae.

Byale gore a mo kgwatise ka monwana ke moka o mo famile, byale o swanetse go bolela gore famee ke la bo mokete, gore ge ba mmona ba tshabe. Byale ke moka le yena o thoma go fama byale wa ba rakisa go fihlela a fama yo mongwe, byale papadi e e fela, ka gore ba tena ke metsi, byale mowe papadi e fedile senyela se sala le yowe wa go se fame yo mongwe. Le gona gore lekoti le fedile ba huna seseke, ke gore ba phetla monwana o mongwe wa tatela, wa go supa gore papadi e fedile, yola wa lekoti le ge a ka no fama yo mongwe a sa thusa selo ka gobane o hune seseke. Ba banyana ba hlapa mantswatwaneng ke gore ga bodibanyana byo ba gomago ka dikhuru.

Byale lekoti a se papadi ya ka meteing fela awa, le ka mabanyana gae, ba famana fela ke papadi ya mafelo, ba raloka di-papadi ka moka byale mafelo mo ba nyaka go ya mabyaleng, ke moka ba farana lekoti, byale yo mongwe le yo mongwe o tshaba a libile gae ka gore ka lapeng labo. Ke moka yola wa lekoti o rakisa yo mongwe ka lebelo gore a mo fame, byale ge nke ba mo sia ka lebelo ke moka lekoti le tla lala nae, o tla lala a itsa diboko. Byale diboko ke mara a mangwe awe motho a rego ge a robetseiwa hwetsana a

K34/82 25

49 a edile le dihlaa a fihla ditsebeng, le lona lekoti le la gae, ge' motho a ka re a go rakisa wa tsena ka lapeng ke moka o mo sile. Dipapadi tse tsa mo gae, ba raloka le banenyana gammogo.

Go kgethana, byale mosemanyana yo mongwe o na le monkana wa gagwe, ba kgethana ge ba aga mantlwantlwane, ke moka ngwanenyana yo mongwe le yo mongwe o kgetha mosemanyana wa gagwe gore a mo agele ntlwantlwane. Banyana ba raloka ka go bopa dipitsa le go roba dikgone ke dilo tse ba di dirago gana kowa mantlwantlwane. Ke moka ke tsona dipapadi tsa ba banyana.

50 Go gola, ge basemanyana ba godile byale ba swanetse go ya ga dikgomo, ba yo dula le basemanyana ba bangwe morakeng byale ba yo ethuta go disa dikgomo le meraloko ya bahlankana ba bagolo. Ke moka ba fapane go hlwa le banenyana, ba tlii goma ba bonana le banenyana ka mahlaka. Gona awa ka mabanyana ba raloka nabo kgorong. Byale gore ba thome go lema ke moka basemanyana ba boela morakeng go disa dikgomo, banenyana bona ba ya le batswadi ba bona go lema. Bahlankana bona a ba leme, sa bona ke go disa dikgomo. Bahlankana ba kgale e be ba gola, be bee ba tswe ditedu, ba kgone ba e a go bolla, byale ba be masogana, le matumasa a bona le ona a be a le byale. Mohlankana gore o godile, o thoma ka go thaka matswele, byale ka morago ga gore matswele a gagwe a pye, ke moka o thoma go lora a robetse le mosadi ke moka ge a phafoga ke moka a kwa dikgwele tsa gagwe di thella, byale a thome go makala, byale ka makalo e ya gagwe, o tla re ge a na le mogwera wa gagwe tsatsi le lengwe a mmotse taba e. Byale mogwera wa gagwe ge a na le hlaloganyo le tsona o swanetse go mmotsa goré ge o kwa ba re go na le bona bara byana byowe, ba re ke (bokoto). Ke gore ge o ka robala le ngwanenyana o ka muimisa, ke gore ge o robetse nae, ge o rota o tla rota byona. Empa le ga go le byale a na le hlaloganyo e byale ya ba ke lesoboro, ga go thuse selo ka gobane a ka se ke a kgopela lethari goba mothepe wa go bolla, a ka se ke a mo dumela, aretse mohlomong a kgopela lethumasa

K34 | 82 26

51

gona go lukile, fela le ga go le byale taba ewe a e nyakege, ka baka la gore ge ba ka re ba dira ona modiro owe, bedi ga bona ke dihlola, fela ba ka se ke ba ba bolaya ba tla bolaya ngwana yowe ba melegego, ka gobane bana ba dihlola a ba nyakege. Ke molao gore lesoboro le ka se ke la belega ngwana, empa mothepa yola wa go belega ngwana eupya yena e le lethumasa. Mohlang a bolla, bagwera ba gagwe ba tla epela dikosa tsa mosebetho ka leina la gagwe ka baka la bohlola byowe a bo dirilego. Byale ke mokgwa owe basadi le methepa ya go bolla ba tshabago ba tshaba dikomo le go roga ke ba banyana.

52 Go gola ga banenyana, bona gobane ba gotse, ba bona ka matewele, fela matswele ke dikgabiso tsa mahuba, ngwanenyana o bona kgwedi, a no re a robetse goba a dutsi ke moka a kwa dikgwelle tsa gagwe di le boreledi, byale ke moka o tla thoma go thakgoga a epupile gabotse a gopola gore mohlomong o rutile byale ge a e a kgolenyana le batho ke moka o tla re ge a re wa lebella a bona boreledi e le madi, ke moka o tla thoma go makala. Ke moka ka morago o tla bitsa monkana wa gagwe, byale ke moka a mmutsise gore ke makatsa ke dilo tse dingwe sedi, byale yola ge a na le hhaloganyo o tla mmotsa gore o gotse, byale yola o tla tloga a e a tsebise batswadi ba bo monyana gore mokete o bone kgwedi. Byale ke moka batswadi ba tla mmutsisa, a dumela a re ee go byale ke moka ba re go yena o tsebe gore byale o gotse o se ke wa ba o sa raloka le bahlankana, ge o kwa mohlankana a re go wena o nyaka go robala le wena o gane a ka tloga a go fa mpa. Ke gona go gola ga motho ka ona mokgwa owe.

Byale bahlankana le banenyana mediro ya basadi le banna a ba rutiwi e no ba selo se ngwana a rego go gola ke moka a thoma go tshekga ka go bona bahlankana ba ba hhalifilego le banenyana, byale ke moka le bona ba etsisa ke moka ba napile ba tsibile modiro owe. Kudu bahlankana ba ruta ke methepa ka baka la gore bana le hhaloganyo, mo modirong o, byale ba tshaba go ngwaiwa ke ba bagolo ka gobane ba ka ba imisa, byale ba tsea dilo tse tsa

K34 | 82

27

53 basemanyana ba tsentsha ke moka a botsa mosemanyana gore konyetsa ke moka mosemanyana a no dira byale empa go sa tswe selo, yena o thaeletsitse fela ge a ngwaiwa. Ke gore ka sebaka se sengwe ge a o kwa gore o tsogetswe ka maatla, mothepe o swanetse go tsea segokgoti sa lehea ke moka a tsentshe sona a se ngwae ka sona. Ge e le mothepe wa go bolla ga na byale o tla kwa a fapani le mmagwe, ge a moroma se a sa kwisisi ke gore ngwanenyana o godile o nyaka go ya bogadi o tenne ke bogope.

Byale mothepe o swanetse go se hlokombela mohlang a hlapago (go bona) kgwedi, o hlokombela ka tsela e, ke gore ba bangwe ba re ge ba bona kgwedi ke moka ba loma ke mala, byale ka go rialo mowe ke bolwetsi. Byale ke gore mothepe yowe o ile a tshekga le banna ba malapa bolwetsi byo o bo hwetsane go bona goba o sepela le mosogana yo a sepelago le lethari la bolwetsi byowe. Byale ka baka la selumi se mothepe o ka se ke wa ima. Batswadi ba gagwe bona kudu motswadi wa mosadi ka gobane moredi wa gagwe o swanetse go mmotsa sewe e lego nnete ge e le papagwe yena a ka se ke a mmotsa selo. Byale le ge monna wa gagwe a mikile o swanetse go dula nae lebaka le letelele a sa hwetsane selo, ke moka mafelo e se gore a e dingakeng ba tle go mo alafa bolwetsi byo, ke gona a tla go hwetsana mpa. Go byale ke mosogana ba re mosogana a lome ke mala, wa bona a loma ke mala o wetse dinareng (basadi). Eupa bana ba ba no dira modiro o, bo papago bona ba dutsi ta ba botsa gore, motho o swanetse go setswana ka molao, o se ke wa kitimela dinareng, dinare ke dinoga dia loma motho a hwa.

Byale le ga ba ehlwa ba laiwa ka molao o a ba nyake go hlokombela, byale ka go rialo bana ba hwa meno e sa le a masweu. Ka baka la gore ge a hlabile ke dinare, ba ka leka ka maatla gore a ngwana o bolaya keng, a no ba botsa gore ke bolaya ke madi, fela a se ba botse gore sehlabi se tswa kae. Ka go rialo dingaka di tla sita go mo alafa, le ge ba ka leka go mmutsisa byang le byang a ka se ke a ba botsa byale

K34 | 82 28

55 o tilio re mohlang ola tsipi e tlago go lla ya ba gona a ba bot^sago gore ke ile ka robala le mokete, byale ge ba kitimela ga mosadi yowe go nyakela sehlare ke moka matsatsi a gagwe a fitile ke moka wa ba sia.

Byale ka Kgotlo .ogofe o ile a diore go aloga bodikana ke moka a napa a wela basadi a ke baka la go se laiwe, ka baka la gore papagwe o ile a hwa, e sa le yo monyana, byale a sala le mmagwe fela. Ka gobane mosadi a kgone go laya ngwana wa gagwe wa lesogana, yena wa beufa, fela ge a bona gore ngwana yo wa ka a sepele gabotse a ka no re mohlang a mwele byala ke moka a re go yena, o sepela byang ngwanaka, bona ngwana wa mokete, o na le mmele o motse, byale wena wa makatsa ngwana mmele wa gago wa swa. Ke moka a homola ngwana le yena a ka se ke a moledisa selo o tla no homola, yena mohlomong o gopola gore mma o kwa byala, byale a theletsa gore mohlomong o tla kwa a tsoga a mmotsa ke moka a se ke a mmotsa selo. Byale monna yona, o be a sepela le mosadi kgathe mosadi yo ka tsatsi le lengwe o ile a dira thelele-mphotlo ke gore o ile a kgola mpa byale ya phumega. Byale mohlankana a ya a tsena mosadi madi a gagwe a sa fisa ke moka mosogana a swa. ke moka a hlwa ka baka la go tshaba go bot^sa motswadi wa gagwe sewe e lego thereso. Ke bana ba go se hlokomele melao ya batswadi, ba gopola gore mohlomong ba re tibela modiro o, ka baka la gore ba okwa gore o bose, ee o bose empa ke matsefa le go baba.

mosogana yo a sa dirigo modiro owe, o tla bona a no gola mmele wa gagwe o lekanetse, le gona o kgahlisa le ge phefo e tonya o tla no bona mmele wa gagwe o sa tshabe phefo. Bawe ba sa kwego melao ya batswadi ba bona o tla bona mmele ya bona e tsitsipane ba bile ba na le marokonotlana mmele a we a no bakago ke phefo. Byale le gona o tla hwetsana mahlo a bona a na le dikemola, ke gore ge a bona yo mosadi o no nyaka go robala nae, go byale ka dikgarebe tsa go duma banna le bona ba tewa dikemola. Byale dikemola ke diso tse di tswago mahlong, ba re di baka ke go emola (go duma)

K34/82 29

57

basadi ge e le kgarebe go emola banna. Mothepa le ona ge o sepela ka naatla, o tla bona matswele a gagwe a swele, le gona a phakisa a ewa, byale bona le ga go le byale madi a banna a ba bolae, fela ba no ima empa ge e le go tsafala go swanetse go tsafala mosadi pele. Lowe ke gore ba tsafatsa ke go belega, byale mosadi ge a bona gore o godile o swanetse go lesetsa tsa banna le basadi.

Ge mosadi a godile (go tsafala) o bona ka gobane a se sa bona kgwedi ke gore matsatsi a gagwe ke a matelele o boetse bongwaneng, ge a ka lesetsa rediro ya ba banyana madi a gagwe a tla seketsana. Ge bana e sa le ba banyana kudu bana ba matsatsi a no ka gobane mola a no hlalefago ke moka o setse a tseba tsa basadi le banna, byale o ka hwetsana ba dutsi ba sa go bone, dikgopoloo tsa bona tsa ba di gopotsa modiro wa batwadi, o tla kwa ba re, tla re robalane, ke moka yola wa ngwanenyana a kwaela byale mohlankana a mo patlame-la, byale ba thoma go epella kosa, wa kwa ba re sohla sohla sohla sohla byale byale ke moka ge ba lapile go dira dilo tsewe ke moka ba lesetsana. Byale ge kgarebe e bone kgwedi o swanetse go thibela madi a gagwe ka mokgopa, a tsware, ke gore o tswara lekgeswa a ngathela, gore madi a se ke a rothela fase. Byale ge madi a fedile go tswa ke moka mosegare o ya nokeng ke moka o tsola lekgeswa a le hlatswa ka metsi gore madi a gagwe a sepele le noka. Ne nnete ge ba re noka e kgolo a ena ditshila ka gobane malapi a metswarelo le dilo tse dingwe tse dibi ba di lahlela ka go yona.

58

Bosaedi, go na le methepa e mengwe ya masaedi, byale ba sitago go ehломела ge matsatsi a bona a go bona kgwedi a batametse, ke moka wa bona mabole goba ntepa ena le madi, byale ba mohuta owe ke masaedi, byale mosadi yo mongwe o be a le byale byale ge bagwera ba gagwe ge ba bona taba e, ke moka ba mmotsa gore ka mokgwa o o dirago ka ona wa swabisa. Byale ke moka a ba botse gore bagwera ba ka a ke diri ka kgole, ke re ke ngatela lekgweswa byale le ntsha mafogohlo. Byale ke moka ba re go yena, o kolobise lekgeswa

59 la gago ka mahura, gore le thelle dikgweleng tsa gago, byale o ngathele ka maatla gore madi a gago a se ke a bona sebaka sa go tswa. Byale ke moka mosadi a dumela, awa a dira byale, byale a bona madi a sa hlwe a ela dipaleng tsa gagwe.

Go tsea matsatsi a matelele, ke gore mothepa ge e le la nhla a bona kgwedi goba a setse a no dula a e bona, molao wa mosadi yo mongwe le yo mongwe o swanetse go fetaa matsatsi a mabedi la bone ke moka a hlapo gammogo le dikgarebe le tsona di byale. Byale ge a na le bolwetsi o fetaa beke ka moka mowe ke gore mosadi o na le bolwetsi. Ngope ke bolwetsi byo bongwe bya basadi ke gore motho wa mohuta owe o na le madi a magolo, ke gore ge a bona kgwedi o falla madi a mantsi. Byale ge e le ngwanenyana a na le madi a mohuta owe, monna yo a robetsegae, o thomile a robala le mosadi wa madi a mabyale. Byale monna wa mothepa ge a mo tsere o swanetse go mo alafisa, e be gona a ka kgonago a eba le ngwana, go seng byale ke moka o tla foema a se ke a hwetsana ngwana.

60 Go boyo gabedi e sa le ona malwetsi a basadi, empa go goleng ga gagwe a gole a na le malwetsi a mohuta o, e no ba malwetsi awe ba no a hwetsanago ba go tsee ka mokgwa wa go robalana. Byale bolwetsi byo, ge motho a bona kgwedi o e bona gabedi e sa le ka e tee.

Komelo, ke bolwetsi byo mosadi a rego ge a robetse le mosadi ke moka mosadi a feta ke kgwedi goba kgwedi tse pedi byale ge o sa lebeletse kgwedi ya boraro ke moka a goma a bona kgwedi, ke gore mosadi o na le bolwetsi.

Luwi ke bolwetsi byale bolwetsi byona, monna o diore go robala le mosadi gana byale ke moka dilo tsela tsa banna tsa napa tsa atswa. Byale ke bala malwetsi ana ka taka la gore nasogana ba tsea malwetsi ana ba tshela dikgarebe, e le gore ba a tsea basadi ba bagolo, goba banna ba go se gole ba go nyaka kudu le go robala le dikgarebe.

61 Ge ngwanenyana a bone kgwedi ke moka o gotse, go byale ka mosemanyana a lora basadi ke moka o gotse. Byale ba laiwa melao ja boetswaro fela byale ka ge e le masoboro le mathumasa, a ba na molao o o ka ba rutago ba akwa. Ba botswa fela gore le godile byale e ka be le e mosata go bina dikosa tsa bosoboro, kgosi e tla bona gore le godile ke moka ya le bolotsa. Byale ke moka ba tla dira byale, masoboro ka moka ba kgobakane, ke moka ba fihle mosate, ke moka masoboro a ka mosate ke moka ba tsea meropa ke moka ba thoma go bina dikosa tsa bosoboro.

62 Byale mathumasa ba tia meropa masoboro ona a fodile (lefiri) ka kgakala, ke moka masoboro ba thoma kosa ya bona ka dikodi, byale mathumasa ba tia meropa ba bangwe ba opella ka molomo. Ka lona lebaka lewe, mathumasa ba forile leforo, matsogong le maotong ba rwele dihlokwa, peudi ya bona o ka se ke wa e bona ka gobane leforo la bona le tia magetleng. Leforo ke gore ba loga meriri ke moka wa hwetsana e ka ke dinti, byale ke moka ba tlotsa letsoku, wa hwetsana dihlogo tsa bona e le tse kgwibedu. Ge e le ka theko ya ditsewaro ba tswara ona mabole le dintepa. Byale mmele ba leka ka maatla gore ba tsole makhura a (monwa) a go se phahlagane le selo, ke gore makhura fela.

Byale ge ba bina kosa e ya bona, ba ba le malokwane ke gore moetapele yowe a ba laolago, ge lesoboro le lengwe le sa bini le a teiwa, ka mokgwa o a ratago, mohlomong ba re ge ba khutsitse byale ba bangwe ba tloga ba ya kgolenyana, ke moka lebaka la go bina la ba la fihla ba sa ile, ba re ge ba fihla ba hwetsana ba bina ba teiwa kudu, ka kgati empa a ba tshabele theko ba swanetse go mitimela go tsena kowa ga bala ba binago. Ge yo mongwe wa bona a ka leka a tshabela theko malokwane o tla mo rakisa a mo tia go fihlela a tliro tsena mowe ba bangwe ba nago gona. Le bona mathumasa ge ba sa tii meropa gabotse o no tswa a thegile ke moka ba teiwa ka moka, byale ke moka ba palakana byale yaba monna o bina a kata ka santhago, le bona ba kitimela moropeng go tia.
Mosadi goba kgarebe a ba na

K34/82

32

63 molao wa go tia meropa ya masoboro, ka gobane ba go bona o tia ba swanetse go tla ba go roge masoboro goba ba go tie ka mokgwa o ba kgonago, o ka se ke wa dira selo, o tla no ba o lla o e ya kowa. Ka gobane go roga ke lesoboro goba lesoboro la re go wena dumela mosateng, ke phoso e kgolo mona nageng e. Fela a ba ne se ba ka dirago lesoboro, ba tla no homola, poielo ya bona e tee, fela e ba rego ge ba mo fetola ba re re tla ya re go tswalla koma, ge e le mosadi o re, ke tla botsa motlabo wa ka a go tswalla koma. Ka lebaka la mo ba godile ba nyaka go ya go bolla, awa masoboro a tsheka ruri, a roga basadi gammogo le banna ka mokgwa o ba ka kgonago.

64 Kosa e ya bona ba bina mosegare le ka mabanyana, empa mosegare banenyana ba tloga ba yo thopa marula ba sepela ba swere moropa wa bona ke moka ba tsara ba tia ba opella kosa. Ba re thinti thinti ke ge ba tia moropa ke gore o tia gabedi ka sebakanyana ke moka a theletsa sebakanyana ke moka a goma a tia gape, e le gore ba ba bangwe ba epella. Byale ka ge ba re, thinti thinti, ke moka baependi ba re, yo ke mohlabendi e-e-e ee bagobendi ba re, maribe-kekgozi ee-ee, maribe-kekgozi e, byale ge ba re maribee-ke-kgosie byale motii wa moropa wa tia, o re thinti thinti, ee-ee thinti thinti maribee ke kgosie thinti thinti, byale byale.

Byale beng ba merula byale ka ge molao o sa dumele gore mongwe a thope morula wa yo mongwe, ke gore ge ba o kwa ba opela ba sa tla kgole ke moka mong wa morula o swanetse go kitima a topa morula, fela o swanetse go sia a manyana thitong ya morula gore ba re go fihla ba tope ona ba fete, ge a kase a dira byale ba bona mowe a kgobakantsego ke moka ba yo rwala serobe sewe sa gagwe ka moka ba goma ba boela mosate. Bona ga ba rakelwe ka gobane marula a na a ba a topago a a yo nwa ke motho ka o tee, motho yo mongwe le yo mongwe o nwa. Byale ka lona lebaka lewe ba thomago go ya go topa marula masoboro le ona a ya ka thabeng

65

go tsoma, ke moka ba yo boyo ba bolaile diphoofole dia mosate go bega kgosi gore re nyaka go bolla, ke moka kgosi e tla re ke le kwile bana ba ka. Awa ke moka ba boela kgorong go thuba. Byale bale (mathumasa) le bona ba kgobakanya marula a bona felo go tee, ke moka ba dira dirobe tse dikgolo.

Byale ge dirobe tsena di budule ke moka ba bega mohonagadi gore re topile marula byale a budule ke moka mohonagadi wa tloga o botsa kgosi gore ke kwa bana ba re ba topile marula byale ba re a budule, byale ke moka kgosi e re sepela o ba botse ba hlabe ke moka ba yo hlabe. Byale ke moka ba ba botsa gore sepelang lo botsa batswadi ba lena ka tsatsi la gore ba tle mono, e tla ba e le letsatsi lewe mokgope wa mathumasa o lebanego gore o nwewe ka lona. Byale ge batswadi ba tlide ke moka kgosi e rona motseta gore sepela o botsa batswadi ba bana ba nwe mokgope wa bana ba bona. Byale ge bae a, ba fihla ba re go bana mokgope o ke wa go dirang ke moka bana ba re, re nyaka go bolla. Ke moka batswadi ba bana ba gomisa lensu gore awa, bana ba re ka ona mokgope o, re bega gore re nyaka go bolla.

66

Byale kgosi e tla re awa ke ba kwile bana bawe ba ka ba se fele pelo ke tla ba bolotsa. Bana bana ke kgale ba mphoka mo, boseglo le nosegare a ke robale ba lala ba ntetsetsa mangwane ka ditseheng. Awa ke moka ba nwa mokgope ba palakana, go sala masoboro le ona mathumasa, ba sala ba thuba. Kosa e kgolo ya masoboro ke ena, byale ka ge ke setse ke hhalusitse gore dikosa tsa bona ba thoma ka kodi, ba re, ke mohlabendi, e-he-he-he-he, ke moka baopedi ba re gowa-e-he-he-he-he, gowa bahlalusi ba ba epelago ka molomo ke moka ba re ma-welelewéle, gowa ke bakodi, mawelelewéle, gowa, e e a e moribisi monyane, gowa e-e-a-e - kolla kae ke boifa gowa. Ke moka legone le swere mollo, ba no dira byale byale, ba hlabakanya diema mogongwe o tloga o kwa ba re, pseno ya raba banna, ta re furile ka polo. Byale mowe kgosi e tla ba ya kwa gore masoboro a kwatile ba bile ba rogana.

67

Ke moka kgosi e fa bona masoboro phalafala gore ba tsame ba letsaa ba bitse batswadi ba bona, gore ka tsatsi la gore ba tsogele ka mono kgorong. Awa ke moka ba tsama ba letsaa gore ka moswana monna yo mongwe le yo mongwe o swanetse go tsogela ka kgorong, e sa le gosasa ba tsama ba ema godimo ga meboto ba letsaa phalafala. Ke moka ge ba gahlantse meboto ya naga, ba boela mosate ba yo tswela pele le dipina tsa bona. Ka moswana monna yo mongwe le yo mongwe ge a tsoga o tsama a phumula malaka a libile mosate, ke moka ba fihla ba kgobakana, byale ke moka kgosi ya ba tsebisa gore felo mo a ke robale ka baka la bana ba lena ba re ba nyaka go bolla. Ke moka banna ba re ke thereso thobela, ba godile ba ka ba ba hlola kgosi. Ke moka kgosi ya ba fa letsatsi la gore ka tsatsi la gore le kgobakaneng bana ba a tswa ke moka ba leboga.

68

Byale ka lona letsatsi lewe ka moswana ba tlago tsoga ba etswa, bosegoo byowe a ba robale ba lala ba bina, go fihlela bo esa, ke moka ba tla ba tsea letsatsi ka moka ba bina ke moka ya re ge letsatsi le dikela ke moka ba atswa, byale go fedile ba yo laiwa melao ya banna. Byale ke moka bosoboro byale fela ke moka byale ge ba lugile e tliroba magaola moloko wa gabon banna. Byale ka lona lebaka lewe e le magaola, banna ba thoma go fela ba ba lefeletsa kowa ba ba roga basadi ba di kwa. Ke moka le bona banna ba hwetsana legaola le dutsi ke moka o mo fimilela dikhuba, a re hang kwerekwere, ke gore ba ba supa gore e so e be banna le gona bosoganeng e se ba fihle. Empa byale ge ba ka ferea mosadi a ka dumela empa e seng gore a tsebiwe, gore mosadi yo o robala le legada, awa, fela ge legaola le ka imisa motho gona, awa a ba mmolaye ka baka la gore legaola ke moloko wa gabon banna. Byale ge ba tliore ke banna bara ge ba bolotse le bogwera byale mowe awa ba feditse ke banna byale. Ke moka go fedile ba tlogetse mediro ya bosemanyana.

Go losa byale ke banna, ba ka losa basadi, fela pele ga toso, ba thoma ka go kgethana. Go kgethana ke gore masogana

K34/82

35

69

a kgethana le methepa, kudu ba kgethana ge go bolla koma e ngwe, byale mothepe yowe a kgethago mosogana o direla gore a mo rwalle mogopo wa go fa mondi. Byale mowe a goile, ge ka lapeng la bo mundi yo mongwe go na le ngwana wa ngwanenyana byale ngwanenyana yo ya ba ke lethurasa, le yena o no kgetha lesogana la go bolla gore a mo isetse mokgopo wa gagwe ka mphathong. Ba kgethana ka mokgwa o, ke gore bapeedi ba koma ba apea tsa go ja, ke moka ba rwala tsa go ja byale ba rwala ba ya ba re, mowe dijo di swanetsego go kgobakana ntshe ke moka ba di kgobakanya byale felo mowe ba tla hwetsana baditi ba koma ba eme ka maoto, ba ba letetse.

70

Byale ge dikgarebe ka moka di kgobakane, ke moka masogana ba re, go methepa kgethang, ke moka kgarebe e ngwe e a tloga yo kgetha moditi yo mongwe, ke moka yola le yena o dira byale, ke moka yo mongwe le yo mongwe o dira byale go fihlela ba fella. Byale ke moka baditi ba rwala megopo, yo mongwe le yo mongwe o rwala mogopo wa yo a mo kgethilego, ba isa ka mphathong. Byale yo mongwe le yo mongwe wa baditi o tseba mogopo owe a o rwalago, ke moka ge babundi bale ba feditse yola o rwala mogopo wa motho yola a mo kgethilego, ke moka o fihla o mo ia mogopo wa gagwe. Byale mothepe yowe o swanetse go faga buswa a fagela moditi le go mo omella mapoto. Byale kgethano ena ke gore wa bona mothepe o go kgetha wa go rata, le ge o ka bolela le yena mabapi le go mo tsea a ka se ke a gana o swanetse go mo tsea. Ka lona lebaka lewe baditi ba etisa le methepa ka mokgwa o ba ratago, motswari wa letswele ke motswari wa letswele.

Byale lebaka la mo batho ba ea go robala ke moka baditi ba a tloga, ba yo robala ka mphathong. Byale ba ba setsego ba tseba tsa banna le basadi ke moka ba sala le dikgarebe, ba sala ta dira ona modiro owe. Masogana a mohuta owe le dikgarebe tsa go dira ona modiro owe, ke bona batho ba go fanya ke lekgeswa fela ditaba tsa bona di ka se ke tsa fela. Byale baditi ba ba re go kwa babundi ba fetola molalatladi, ke moka ba tsoga ba tshaba ba ya

71 mphathong ke moka ba robala. Ka kowa gae mediro ela ba e dirago ba dio utswa, ka gobane lebaka la go robala kgosi a e sa nyaka gore e kwe moditi a raloka, gobala bolela motseng molao wa bona ke gore bae ba robale le koma ka mphathong. Go na le methepa e mengwe e ka no rego le ge e go kgethile wa re o bolela ditaba disele a go botsa gore ke a go kwa fela nka se ke ka kgona selo, e tla re mohlang monna wa ka a mpeka ka kgona ke kwana nago ka ditaba tsewe tsa gago.

Byale motheba wa mohuta owo o ka leka byang le byang a ka se ke a go kwa, fela go go kwatela gona a ka se ke a go kwatela. Empha moditi yo mongwe yowe a makago a mo kgetha ge a ka mmotsa taba ya rohuta owo o tla motsa gabotse gore a ke go nyake wa gago o gona, le nna wa ka o gona, byale ge a ka tswela pele le go bolela, motheba o tla mmotsa gore ntlogele, byale mosogana a no tswela pele le go bolela nae, ke moka motheba o tla kwata, a mo fetola gampe; mowe lesogana le tla tlogang le swabile, mohlomong a mo roganyetsa, byale a ka se ke a dira selo, a ka se ke a mo tia, o swanetse go mo tlogela. Ge a ka mo tia ke molato le gona o tla tlemiwa ka mokgwa o soro ka gobane taba e kgosi a e nyake o ba butsitse gore ba swanetse go ya ba robala ka mphathong, byale yena o tabugile molao wa morema.

72

Byale papago lesogana o tla tla a tlemolla ngwana wa gagwe ka pudi, byale kgosi ya re go mong wa gagwe o botse ngwana wa gago ga ke rate mekgwa e a e dirago. A ka dira sisi, ke teile koma fela, bawe ba nyakago go dira mediro e ba swanetse go tloga ba yo dira malapeng a bo mmabu. O mmotse a se ke a tsoga a boe-letsa ke tla mmolaya. Ke moka mosogana a tlemologa ya ba ditaba di fedile. Taba ya mohuta o, e kile ya dira ke mosogana yo mongwe wa ga Mahlakwana ba re ke Mothakhati e re ge baditi ba e ya mphathong ke moka a sala ka gae, le banenyana, byale ya ba o kwana le monyana yo a mo kgethilego, fela a fela a dira nae modiro o kowa kgolenyana le gae, byale ka tsatsi le lengwe, a tswa a nwele byala ge a fihla a rwala mogopo wa gagwe a o isa ka mphathong

73 ba eja, ke moka ba rwala megopo ya boyo ka gae. Awa ba etisa le banyana, byale lebaka la gore ba robale la fihla, yaba mosogana e se a bona sebaka sa go bonana le mosetsana, byale basetsana ba robala ka ntlong ka e tee, a leka gore o bitsa mosetsana, ya ba ka letsatsi lewe, o be a sa di nyake byale mosogana a tsena ka ntlong byale ka ntlong gona le lesufi le gona mowe go nago le mosetsana yowe wa gagwe a go tsele.

Byale o ile ge a tsene ka ntlong ka baka la lesufi a thoma go kwaitama fase, a bula ka dikhuru, byale a fihla a namela yo mongwe ke moka a hlabo mokgosi, monna a leka gore homola a ke go bone. Ge a sa dira byale ya ba batseta ba kgosi ba fihlile ba hwetsana mosogana ka ntlong, byale ba mo swara, ba mo tlema a robala tuding. Byale gosasa ke ge kgosi e roma motho a yo bitsa batswadi ba gagwe ba tlilo mo tlemolla ka pudi. Mosogana yo mongwe ke Ntholo Masumu, byale yena o be a no fela a utewa kowa lefokeng, ge ba robala a mo lesetsa ke moka monyana a boela ka gae, a no fela a dira byale byale. Bona beng ba gopola gore mohlorong ba raloka, ba lebetse, seema se serego papadi ya newana e tla le go lla. Ke gore mo thalokong e ya bona ka moswana go tla nyarela se sengwe, ke moka papadi ya fetoga ditaba. Byale koma e ile go aloga ka morago ga kgwedi e le ngwe, monyana ya ba o akgotse mpa, byale o setse a na le dikgwedi tse pedi, byale ka kgwedi ya boraro ba mmona gore monyana a fela.

Byale monyana o be a setse a lositswe, byale batswadi ba gagwe ba mmutsisa gore a o eme byang wena byale monyana a se ke a tswenya batswadi a phakisa a ba botsa gore le nna ke a makala ke fitile ke kgwedi tse pedi ke sa bone kgwedi. Byale ba re go yena o imile ka go rialo mowe. Byale o swanetse go re botsa motho yo a go imisitsego ke moka a napa a ba botsa gore ke Ntholo Masumu, byale batswadi ba ngwana ba re, awa re go kwile go lukile. Byale ba romela maditsela ga Mosete go ba tsebisa gore mosadi wa bona o imile. Awa maditsela a topa sekgero sa gagwe a se bea

75

godimo ga hlogo ya gagwe, a tswara tsela ya go ya ga **Masete**. Byale ge a fihla ke moka ya ba basadi ba amogela sekgero sa Maditsela, ba se tsentsha ka ntlong, awa ba mo alla magogo, ke moka ba mmotsa gore motho a ka no ba a dutsi ntle, a e ka ntlong go dula gona, awa a thakgoga a tsena ka ntlong a dula godimo ga legogo. Ke gore ke yona hlomphano ya bagogadi le bakgonyana.

76

Byale ge a leka mowe ntlong a bitsa Maditsele wa mowe motseng yowe ba fela ba roma yena go tlisa dilo tsa mosadi wa bona. Awa maditsela yowe a fihla ke moka yola a mmotsa sewe ba mo romilego ka sona, a re ke romile ke ba ga Mohofe ba itse ke tle ke tsebise ba ga **Masete** gore mosadi wa bona o lebile, lebakeng la mo go bolla koma. Ke moka Maditsela yowe a tsebisa ba ga **Masete** taba e, byale ba ga **Masete** ba re, o lebile le mang, ke moka a bolela gore le lesogana la ga **Masumu**, ba re awa re go kwile. Byale maditsela a bula difate, byale ba re go yena go lukile fela emela tsa go ja, a re awa ke lebogile. Ba re go yena sepela o ba botse ke renabawe re a tla, re hwetsane le lukile le mokgonyana yowe wa lena moswa yowe, ka tsatsi la gore. Awa ke moka maditsela a topa sekgero sa **gagwe** a tloga, a fihla ga Mohofe, a re go bona ke buile, byale ba ga **Masete** ba itse re hwetsane le lukile le mokgonyana yowe moswa yowe, ka tsatsi la gore ke renabawe.

Byale batswadi ba mosetsana ke moka ba romela maditsela wa go ya ga **Masumu**, go mo tsebisa taba e, byale ba ga **Masumu** ba wa fase ka dithapelo, fela ba a tla beng ba mosadi ka tsatsi la gore, ledule le tseba taba e. Ge letsatsi lewe le fihlile, ke moka ba ga **Masete** ba tsoga e sa le gosasa ba ya ga Mohofe, ge ba fihlile ba dumedisane ba bile ba ba beile ka ntlong. Byale ba ga **Masete** ba re go maditsela botta ba ga Mohofe ba re botse, ke moka ba ga Mohofe ba ntsha kgomo ya go alola magogo, ka yona ba supa ba ga **Masete**, tsela ya monna yo a tsintsego mosadi wa bona. Byale ba ga **Masete** ba re awa re le kwile byale lena ba ga makgolo botsang mosinyi

K34|82 39

77 a lefe. Byale ke moka ba roma motho a ya ga ~~asumu~~ gore beng ba mosadi ba tlide byale ba re, lefang, ke moka ba ga ~~asumu~~ ba ntsha kgomo le pudi ba rapela, ke moka ba ga ~~asete~~ ba re e so ra ba bona, ba goma ba ntsha kgomo le pudi. Awa ba ga ~~asete~~ ba re batho bawe a ba na manganga, ge e rena re ka re molato o fedile ba ga Makgolo byale ba ga makgolo wa gagwe ba re awa rena a re na moloro ka gobane ngwana wa rena o tsinyane, ge lena le re molato o fedile go lukile. Ke moka molato wa fela o etla mowe. Byale ke lona lebaka lewe papadi ya banae nago bohloko.

78 Go losa, mothepa o losa ke batswadi ba mosogana, ke moka ba bona ngwana wa motho a ba kgahlisa, ke moka ba napa ba mo rata. A ba no ratele bobotse bya gagwe awa, ba mo nyakela mediro ya gagwe le go kwa batswadi se ba mmotsago, le go bona mekgwa ya batswadi e le nekgwa e motse. Byale mmago lesogana ke moka o dira bogwera le mmago mothepa, e le gore pele mmago lesogana o boletse le papago lesogana gore ngwana wa mokete wa nkahlila, byale ke moka ba thome go bolela ka batswadi ba monyana, le leloko la gabon mokadi gore a mosetsana ke motlogolwana wa le fe leloko. Byale ke moka ba nyakisise mekgwa ya bo makgolo wa kgarebe, byale ge ba tsebile gabotse, monna le mosadi ba dumelana ke moka ba kgona ba tsena mona molelong ona wa go losa mosadi.

Byale mmago lesogana ke moka o dira bonkana le mmago mosetsana ke moka tsatsi le lengwe o no ya a hlwa a dutsi nae, ba tsere magane ke moka ge letsatsi le dikela ke moka wa mo laela wa tloga. Byale yola o sala a maketse ke moka ge monna a etswa mo a tswago mohlomong ke moka o ba hwetsana ba e babedi, awa mdato wa se be gona ke moka ba hlwa ba dutsi ge le dikela ke moka wa ba tlogela. Ke moka mosadi o tla dira byale go fihlela ba tlwaelana, empa a no fela a tloga a sa smotse selo byale yola mosadi ie yena o tla ba a gopola gore mosadi yo o na le taba o dio tshaba go mpotse. Byale ka tsatsi le lengwe mmago lesogana o dira mapoto, ke moka ge a tseba

K34/82

40

79 gore ka moswana a nwewa ke moka o ya tloga o hlwa le mogwera wa gagwe, byale ge a tloga ke moka o re, awa le ka no kwa ba re e be ba enwa byala ka mo lapeng la ka, nna ke na le mapoto ka moswana ke a go fo nwa ba dutsi, ke moka yola a re awa di a kwala re tla tla re kgopela. Ke moka a tloga, ka moswana ge bo esa, yola o faga buswa ke moka wa ja, ke moka o re go monna ke ya ka mo ga mmago mokete ke kwile a re go na le mapoto, byale ba tloga ka babedi le mosadi ba ya. Ge ba fihla ke moka ta dumedisana ka morago mosadi o bitsa mosadi yola o mo tsentsha ka ntlong, o mo kgela byala, ke moka mosadi yola o gopola gore ke tswa le monna wa ka, ke moka o re awa mmitsi, ke moka wa mmitsa, o mo siela sego sela sa gagwe byale mong wa byala o re awa nwa ke tla mo kgela bya gagwe. Awa ke moka mosadi o wa nwa, o wa goma wa mo kgela wa nwa, o no dira byale go fihlela a re o hose, byale ke moka ka morago a kgele monna le yena go bea sego ke gore a re ke hose. Byale ke moka batla kakolela mabyala ba enwa le batho ba se na taba, ka morago mong wa byala o re go monna byale re swanetse go dira byang ka mokete, e be gona le pitsana byale e be ke re mo-hlorong re ka ba fa yona, byale monna o tla re go lukile mogatsa ka sepela o ba fe, ke moka mosadi o tla dio nyowa-nyowa a fihle a bitse mosadi yola, a re o bitse monna wa gagwe ba ya ba tsema ka ngwakong, ke moka a ba fa ba nwa.

Byale le bona ba tla leboga kudu, ke moka ba a nwa, awa, le sego e le sego molato o se gona go fihlela ba re re hose byale ba tloga. Byale ke moka ba na le setlwaelano le batswadi ba mosetsana, byale ka tsatsi le lengwe o tla re a e nabo, ke moka ge a bona mothepa o goragora ka lapeng, ke moka a dire senkego wa ralukisa, a re mosadi yo ke tlo mo tseela ngwanaka. Ge a rialo o nyaka go tla kwa mmagwe gore o re keng. Ge mmago mothepa a dinya o tla kwa ba re awa motho a ka no tla a tsea e su a beeletse ke motho, ke moka mmago lesogana o thoma go ralukisa

K34/82

41

81

ngwana, o re ke tla tla ke go tseela ngwana wa ka, byale mothepa o tla no sikiya magetla ke gore wa gana, ke moka ba thoma go noba ba sega, byale ke moka ba homola. Byale mosadi o kwile nnete, byale o botsa monna wa gagwe gore awa go bonagala gore ditaba di ka loka.

Byale ba botsa lesogana gore o swanetse go tsea ngwana wa mokete, byale ka gobane bana ba bogolo-golo e be ba ekwa sewe batswadi ba ba botsago ke moka wa dumela. Byale ke moka mosogana o roma kgaitsemi ya gagwe gor sepela o mpherela mokete, ke moka kgaitsemi ya gagwe e a ya, ya fihla ke moka a noba a raloka le monyana, byale mowe batswadi ka mahlo ba bona gore mokgekolo yola se a goba a se tlela se tla kwala. Ke moka ka morago o tla bitsa ngwanenyana gore korie morogong, byale ke moka yola le yena o tsea sa gagwe setswana, byale ba tloga. E tla re ge ba le tseleng ke moka a thoma mosetsana gore ke tlile go wena, kgaitsemi ya ka o re wa go nyaka. Ke moka yola o tla re go yena sepela o mmotse nna a ke mo nyake. Byale o tla no hwa a lela nae mosegare ka moka le yena a gana, go fihlela ta boela gae. Byale ka moswana gape, a bona a boy a mmitsa ba e ya dikgoneng le morogong, byale a kwa a mmotsa taba e, gape, ke moka monyana a mmotsa gore a a ke re mabana ke go butsitse gore a ke mo rate, le lehono ke re a ke mo rate. Le yena a mmotsa gore mosadi a ba mo feree tsatsi ka le tee ke molao wa gore ke boe go bolela le wena, ke tla no bona gore di ntshitile ka kcona ke fetela pele. Byale ke moka a hwa a bolela nae ka taba ewe, le yena a no gana, go fihlela ba fapana gape ba e a magae.

82

Byale ka mabanayana awe, monyana o swanetse go botsa mmagwe gore ge le bona yona mokete a dula a etla mo o re wa nyaka, byale wena o reng, nna ke re a ke mo nyake, ke moka mmagwe ge a di nyaka o re dumela ngwanaka. Byale ka moswana ge mgaitsemi ya lesogana e tla go bolela nae, ke moka wa dumela, byale ke moka o ntsha lesekwa no fa byale yena o ntsha pheta wa no fa, ke manyanesano a bona a go supa gore ditaba di lukile. Byale kgaitsemi ya lesogana

83 e tsea pheta ela ela o fa kgaitse di ya gagwe, ke moka o re o dumetse. Byale ke moka lesogana le tsebisa batswadi gore monyana o dumetse, ke moka ba leboga. Byale bona ke moka ba ntsha pudi ba roma motho yo mongwe gore sepela o ba botsa ba ga rakele, ngwana wa rena o ratane le ngwana wa bona, ke moka le bona ba bitsa ngwana go butsisa thereso, ke moka monyana a dumela go fedile ka gobane pele ga gore minyara a durele lesogana go swanetse gore mmagwe a dumele pele ga monyana. Byale goe batswadi ba monyana ba dumelana le taba e, ba swanetse go tsea pudi ke moka ba re go sebaka sepela o ba botsa go lukile, fela ba hlokomele mosadi, gabon kgarebe tsela e a butswa gore a boniwe.

Byale ba bangwe go no kwana batswadi ba bona ke moka ge mosogana a gudile ke moka ba dio mu supa gore mosadi wa gago ke yola, ke moka mosogana a dumela le yena monyana batswadi ba gagwe ba no mmotsa gore monna wa gago ke yola a ka se ke a gana o swanetse go dumela, ka baka la go hlophtha le go kwa sewe batswadi ba mmotsago. Byale yo mongwe o no fa mosogana kgarebe ka baka la go hloka mereba, ge a mo roma kowa le kowa a e a, byale a fele a re mohlang ke ba le ngwana wa ngwanenyana o tla mo tsea. Byale mohlang a eba nae, ke roka o no gola a fela a re ke mosadi wa mokete. Byale a re go batswadi ba lesogana, ke ile ka kgahla ke ngwana wa lena ke mo roma a sa gane, byale ka re go yena, mohlang ke ba le ngwana wa ngwanenyana ke tla go fa yena gore e be mosadi wa gago.

Byale ke na le ngwana wa ngwanenyana ke re ke mosadi wa gagwe, e no ba polelo ge a mo nyaka a ka no mo tsea fela ge a sa mo nyake go lukile. Byale batswadi ba mosogana ba tla re re lebugile motho a ba gane. Ke moka mosogana o tsea mosadi. Taba e e kile ya dira ke mokgalabye Nossie Masete, a re ge a le makoweng byale ke moka yaba masogana ke a mantsi, byale ge a ba roma ba fela ba gana gwa ba le mohlankana yo mongwe wa ga Masete, ke ngwana wa leloko. Byale ngwana yona o be a romege kudu,

85 byale banna ka moka ge ba mo rom a kitima. Byale mokgalabye yo wa ga Masete a re go mosogana ke tla go belegela mosadi. Seema sa basotho se re, ngwana wa rangwane ntsee kgomo di boele sakeng. Ke nyaka gore seema se se phethagale, leina la mosogana e be e le Tsela-ya-borwa Masete o ile a belega ge batho ba thoma go ya borwa go bereka. Byale mokgalabye yola a ba le ngwana wa ngwanenyana ba re ke Mokento Masete yowe a ilego a belega ge makgowa ba thoma go tla go hlata sekokonyane mo nageng e. Byale mosadi yo o napile a nyalwa ke Tsela-ya-borwa, ke ngwana wa go hloka moreba.

86 Byale mehleng ena motho o rakisa motho yo a mo ratago, ba re ke ba lerato. Lerato monna yo mongwe wa bogologolo o kile a fercela ngwana wa gagwe wa lesogana mosadi, byale mosadi a dumela, byale ba supa ngwana wa bona gore o swanetse go tsea mosadi ke yola ke moredi wa mokete, byale yaba mosogana o kgahlile ke monyana yo mongwe ka baka la bo botse bya gagwe, a re go yena a ke mo rate, ora ngwe a ratago ke batswadi, ke moka batswadi ba re go yena sepela o nyaka yo o mo ratago. Mosogana a napa a thaba kudu, a ya ga Mothepa yola a go kgethana nae, a fihla a bolela nae awa, ditaba tsa loka.

Byale a fihla a re go batswadi ke ratane le ngwana wa ga Raganya, batswadi ba re awa go lukile fela o ke o re botse gore batswadi ba gagwe ke bo mang, a bolela a re ke ba ga Lekorwane, ke moka ba homola. Byale ka morago ba ntsha pudi ba romela motho go tsebisa batswadi, batswadi ba mothepa le bona ba ya ba dumela, awa ditaba tsa loka. Byale ba nyala mosadi ke moka ba ba mmeka. Batswadi ba mosogana ke ba ga Mongale, leina la lesogana e be ba re ke Phirima Aphatho wa gagwe Mangana. Mosadi ge a le bogadi ke moka o ile a kotha matsatsi awe ke moka a thoma go roga matswale wa gagwe. Byale matswale wa gagwe, a re nna a ke nyake go hlwa ke roga ke yo monyana ke melege, ge a rialo q botsa monna le morwa wa gagwe.

K34/82

44

87

Byale a re, ke rialo ka gore o swanetse go tswa dipitseng tsa ka a apee tsa gagwe, e fela ge e le busuwana ke byaka, ke baka la ngwana ra re re mmotsa a gana a re o nyaka mosadi wa lerato, dikgomo tsa ka ke lobile, ke madimabe a ka, madimabe a ka ke a nyo e no tswago wadi e sa hlaba ke selo. Batho ba bangwe ba godisa ke dibetse tsa bona, fela nna ngwanaka a ke na tala ke dutsi ka lapeng la ka, mokgalabye yo wa ka ke tla no oa ke dia ditshila tsa ka re ija, ge e le wena ke go kwela bohloka a wa tsea mosadi o tsere morwalo.

88

Mosadi mo ba tsea ba lebella batswadi ba gagwe, le gona wa bona gabotse gore leloko le le lukile. Byale mokgekolo a hlatlela ngwetsi dipitsa tsa gagwe. Byale mosadi tsatsi le lengwe le le lengwe ke moka a tsoga, o no phonotsega lapeng, go thakgoga gagwe, ke go tsea letsepe o ya mamemong, go faga buswa o faga ka go rata. Byale ba no dula ba elwa, byale ge a elwa le monna wa gagwe, bakeng sa gore a roge monna wa gagwe ke moka o ema kgole le motse a thoma go roga mmago lesogana ka mokgwa o a ratago. Byale ba tsea mosadi ba mo isa ga gabo go laiwa, ba mo isa ka pudi, ba mo roretse le motho. Byale ge motho yowe a fihlile a fihla a re ke rumile ke ba ga mongale ba re le tle le lae ngwana wa lena. Byale mokgalabye a re ke lebugile pudi e bakgonyana ba ka ba mphilego, ke tla bolaya ka tlosa dihlaa tsa matyala, go bolela ke go diega a tsea molamo a bolaya pudi ka ona, ke moka barwa ba gagwe ba etswia. Byale sebaka sela yaba o no dula o itse tuu, o bile o maketse. Byale mokgalabye a dula fase a tseisa morumiwa magane, go fihlile ba apea dijo ba ija, a sene taba le go bolela ka ditaba tsela a rumilwego ka tsona.

Byale sebaka sa laela ke moka mokgalabye a re go lukile, fela o tebogele ga bana bawe ba ka, ka morogo o ba mphilego, ge e le polelo ewe ba go rurileng ka gona ba in go tswenya ga go na selo le wena ke wena monna ga o le byale, byale motho a ka se ke a go laya wa dikwa, motho o tswa a lailwe popelong ya mmagwe. A o

K34/82 45

89 bone ka mokgwa o ke bolailego pudi ka ona, ke e bolaile ka molamo, bakeng sa gore ke e hlabe ka mphaka. Byale ke kgale ke kwa batho ba re ngwana yo wa ka a phidisane le ba ga Mongale, le yena ngwana yowe wa bona a lcka o byale ka yena ngwana yo wa ka.

Melao ya batswadi a ba e kwe, byale bona a bae ba be ba dira tsana tsewe tsa thubyaneng, mafelo yo mongwe wa bona o tla hwa byale ka pudi ela ke bolailego. A le dum i le tswa ntsung, lebella ka mo nthago ga ka, ge a rialo ora mosadi wa gagwe, ke ile ka fosa ke batswadi ba ka ba re mosadi so, byale ka mo tsea, mmalo ke ora ke eme ka maoto, ke no ntsha mahlo ke mo lebeletse o dio belega bana ba ba botse, empa bana ba gagwe ke mahlanya byale ka yena mmabona, byale ke kobo ya ka ke be ke re mohlomong, e na le marutho byale e a tonya byale ka phefo ya kapoko, morekisi a na molato o rekile o e bona. Sepelang gabotse, o ba dumedise ngwanaka, ke moka mokgalabye o feditse polelo. Byale sebaka le mosadi ba tloga, byale ge ba fihliie, a re go ba ga Mongale ke buile, a thona a laudisa ka ona mokgwa ola mokgalabye, a boletsego ka ona, ke moka a fetsa, byale ba ga Mongale ba re, mokgalabye yowe wa kwala, fela owe ke morwalo wa lesogana, e be re gana mo ga gore mosadi ge a elwa le monna wa gagwe a fela a roga matswala wa gagwe.

Maditsela a re, dula fase le khutse ditayo tsa mokgalabye yola, di akaretsitse tsa tsewe le di bolelago, le gona a lae ngwana wa gagwe o laya lena ba ga Mongale, a a la nkwa ka mokgwa o ke laudisitseng dipolelo tsa gagwe. Awa ba ga Mongale ba re re kwile, byale a retse, motho yena o re ke belega ngwana anthe o belega lerumo la gagwe, mokgekolo o bolaile ke ngwana wa gagwe, ka baka lago se kwe melao ya lena. Ke moka ditaba tsa fela etla mowe. Mosogana a hlakana hlogo a se sa tseba le gore a ka reng ka mokgwa o mosadi wa gagwe, a dirago ka ona, byale ga go na le motho yo a ka bolelago nae a mo kwa mabapi le mediro ya mosadi wa gagwe. Byale teatsi le lengwe ya re basa ile masemong ke moka a sala a tsea lenti a tsena ka ntlong a se tlera a etekelsetsa ke moka

K34/82

46

91 a hwa. Ge ba boy a masemong mosadi o ile ke bu la ntlo a bona motho a lekeletse ke moka a thoma go tswa ka ntlong, a botsa matswale wa gagwe, a re go bona tsenang ka ntlong, ge mokgekolo a re ke wa ukamela a hwetsana gore morwa wa gagwe o etlemile ke moka ba thoma go lla sello sa go makatsa.

Magabea a sumisa ke bahlankana ba ba rego ge ba fere a basetsana ba gana a re ke a pisa yo ke moka a gana a fetela pele, a pisa ba gana, byale byale. Ana ke maina a magabea: Mantopane, salantatele moratiso le leswalo.

92 Mantopane ke sehlare se sentso, byale sehlare sena se tswa le ba ga Moraba. Ge mosogana a gana ke basadi, ke moka a ya ga Moraba, a fihla a mo hhalo setsa ka mokgwa o a ganiwago ka ona, ke moka mokgalabye yowe o swanetse gore go wena ntsha nku, ke moka o ntah, byale ke moka o go fa sehlare sewe. Byale ge a go file byale o go laya, ka mokgwa o o swanetsego go se sumisa, o re o swanetse gore ge o e ya ga kgarebe, ke moka o tlolé mahlong le diatla, byale o re go fihla ga gagwe o mo dumedise ka seatla, ke moka ka morago o mo phaphathe magetla, o dutse o bolela gore ngwanenyana yo o no nkgana, byale ke moka o mo tlogele, o fetse mateatsinyana o sa mmone. Tsatsi le o gahlana nae ke moka o mmoledise o re go yena ke re naa ke moka ditala tsela tsa ka o ganne, o tla bona a sega ke moka o mo tsere. Byale ka Tsalatsala Tselane, o be a ganiwa ke methepa, byale ke moka a ya ga Moraba ba mo fa mantopane, awa o ile ge a dirile ka mokgwa owe a ilego a laeletswa ka ona, monyana a mo dumela, ke ngwanenyana wa ga Sebase mosadi yo motse.

Moratiso ke sehlare se se suniswago ke basadi, kudu monna wa go tsea basadi ba babedi, gore monna a rate nna. Ba kgopela dihlare tse tsa meraties mo dingakeng tsa basadi, byale tsona dingaka di ba hhalo setsa gore se surisawa byang. Byale ba se sumisa ka mokgwa o, mosadi o se epela morututong maleba le malaong a monna, byale a huduwa mapoto, ke moka a bea godimo ga sona,

47*

K34/82

byale ke moka monna a nwe a le gana mowe e tla re kowa mapoto a
 93 setse a se makae, ke moka mosadi a tshela moratiso, ka gobane ke
 mapotonyana a manyana a ka sefe motho ke moka o tla fihla a
 kgorutla a nwa a fetsa. Ge monnaa ka leka gore ke fa ngwana
 o tla kwa mosadi a re o se ke wa sinya mapoto awe a ka nna mong
 ke tla nwa, o direla gore ge monna a tlogile ke moka a tsee a e
 a falatse.

Monna wa ga Lokweng ba re ke aburu o bikile mosadi, byale
 a re ge a dutsi le mosadi yo wa gagwe, a kgetha motlabo, byale
 motlabo yo wa gagwe o mo file moratiso, o tlogetse mosadi wa
 gagwe, o dutsi le mohlologadi wa ga mohlabe.

Salantatele ke sehlare sa mapolantane sewe ba rego go fa
 mosadi wa motho ke moka a napa a tloga nabo. Byale e noba polelo
 le gore se gona a ba se tsebe, ba no bona fela ge basadi ba bona
 ba sala Mapolantane ka morago, byale ba re banna ba ba na le
 salantatela.

Leswalo ke sehlare sa dingaka le dikgosi, byale ngaka e
 ngwe le e ngwe o tshuba sehlare se, gore batho ba tle go yena.
 Kgosi e se sumisa mohlang a tia koma, wa tshuba a direla gore
 bana ba tle go yena. Leina la go akaretse dihlare tse ke Maswalo
 (magabea).

END 787